

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(13)

Київ 2006

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Гайченко В. А., д-р біол. наук, проф. — заступник головного редактора
Саввич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Марусєва О. А. — відповідальний секретар
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки і менеджмент

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Титова Н. А., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Ніколенко Ю. В., д-р екон. наук, проф., Криклій А. С., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Горбатенко В. П., д-р політ. наук, проф., Кирилюк Ф. М., д-р філос. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф., Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Коломінський Н. Л., д-р психол. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Сагач Г. М., д-р пед. наук, проф.

Юридичні науки

Бабкін В. Д., д-р юрид. наук, проф., Коваленко В. В., д-р юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Скрипнюк О. В., д-р юрид. наук, проф., Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф.

Рекомендовано Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 29 березня 2006 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

ISBN 966-608-120-2

Вип. 1(13). — 2006. — 184 с. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 966-608-654-9

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки і менеджменту, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, у якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, менеджменту, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2

ISBN 966-608-654-9

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2006

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ І МЕНЕДЖМЕНТ	5	Новацьська Н. І. Механізм ціноутворення на медичні послуги в лікувально-профілактичних закладах України	69
Згалайт-Лозинська Л. О. Відтворення трудового потенціалу: медико-економічний аспект	5	Стрельчук А. С., Пенцов О. С. Автоматизована система управління в роботі освітніх установ	74
Наумова О. Е. Аналіз можливостей застосування маркетингового підходу на ринку освітніх послуг	11	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	78
Сидич О. В. Формування портфеля інноваційних стратегій підприємства	15	Вдовичин І. Я. Інтелектуальні загрози свободі людини	78
Петрига О. М., Пенцова О. В. Проблеми розвитку та основні шляхи стабілізації виробництва зерна озимої пшениці в господарствах Запорізької області	21	Гончарова І. В. Зовнішня політика України: інтереси і пріоритети	84
Кочетова К. А., Бервено О. В. Сутність і механізм функціонування соціальної економіки	28	Савельєв В. П. Виклики і парадокси глобалізації	89
Матюхін В. О., Кобзєва О. В. Організаційна модель та особливості менеджменту вищого навчального закладу	32	Каліберда Ю. Ю. Політична діяльність Олександра Жуковського на посту військового міністра Української Центральної Ради	94
Чалий О. І. Становлення малого підприємництва в умовах перехідної економіки	37	Коваленко Н. А. Трансформаційні процеси у сучасному суспільстві ..	98
Мамонов К. А., Скоков Б. Г. Теоретичні аспекти розміщення капіталу	41	Климкова І. І. Проблеми розвитку парламентаризму в Україні в контексті політичної реформи	103
Камінська М. Б. Поняття і напрями екологобезпечного розвитку аграрного сектору	45	ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	111
Гурч Л. М. Бізнес-освіта в Україні та її місце у підготовці кваліфікованих менеджерів на ринку в контексті інтеграції України в Євросоюз	49	Петрушенко В. Л. Онтологічна проекція природи цінностей	111
Борщ В. В., Петренко Т. А. Ефективність діяльності служби логістики на підприємстві	54	Шевяков О. В. Психофізіологічні характеристики операторів АЕС як фактор готовності до діяльності	117
Першко Л. О. Проблеми удосконалення механізму фінансування підприємницьких структур аграрного сектору	60	Кудрик Л. Г., Сурмяк Ю. Р. Психологічні основи здоров'я	124
Калина А. В. Пропозиції щодо розвитку стимулювання праці в сучасних умовах	63	Гундерук Л. М. До питання профілактики аутоагресивної поведінки	128
		Шопша О. Л. Особливості соціально-психологічного клімату в колективі театру	134
		Редзюк І. В. Соціально-психологічні умови оптимізації навчання іншомовному спілкуванню студентів вищих закладів освіти немовних спеціальностей	140

Бахов І. С.

Оптимізація мнемічної діяльності з позиції
“інтенціонального” підходу як одна з умов успішного
засвоєння іноземної мови студентами..... 145

ЮРИДИЧНІ НАУКИ 149

Головченко В. В., Потьомкін А. О.

Правовий статус державної символіки України:
проблеми законодавчого регулювання
та застосування 149

Сурмяк Ю. Р.

Правове регулювання діяльності органів внутрішніх
справ і навчальних закладів у розв’язанні проблем
правової соціалізації молоді 155

Куценко О. В.

Про деякі питання вдосконалення виконавчого
законодавства 162

Костенко О. О.

Про деякі проблеми застосування покарань,
пов’язаних з позбавленням волі 166

Скачедуб С. А.

Відродження та розвиток іпотечних відносин
у країнах Західної Європи і в Російській імперії
у XVIII–XIX столітті 170

Тарасевич Т. Ю.

Кримінальна відповідальність спеціального
суб’єкта злочину 176

УДК 321.7+32.01(09)(100) "XIX"+342.72

І. Я. ВДОВИЧИН

Львівська комерційна академія

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗАГРОЗИ СВОБОДІ ЛЮДИНИ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 78–83

Аналізуються підходи екзистенціалізму і постмодернізму до сучасної інтерпретації свободи людини. Робиться висновок, що зазначені підходи не можна однозначно тлумачити як теоретичне підґрунтя апологетики свободи для ХХІ ст.

Сучасний етап у політичній історії України характеризується прагненням суспільства до утвердження європейських демократичних цінностей. Водночас в Україні майже відсутній зважено-критичний підхід до сучасної західної політико-філософської думки, хоча вона в багатьох моментах під гаслами апологетики свободи людини втрачає дух її утвердження. Українським дослідникам варто формувати власні візії свободи людини виходячи з визнання ідей невідчужуваності природних прав і свобод людини, вироблених мислителями Нового часу, відповідно до реалій постіндустріальної епохи. На нашу думку, нині передусім необхідно зосередити увагу на інтелектуальних загрозах свободі, як це уявляють її захисники.

На жаль, подібна постановка проблеми ще не стала поширеною, хоча вже багато праць присвячено інтерпретаціям сучасних концепцій свободи людини [6–10; 12; 13; 16; 18].

У зв'язку з цим розглянемо, як відбувається інтелектуальний та політичний вплив окремих сучасних теоретичних конструкцій на пошук шляхів і засобів конституювання свободи особи.

Непевні часи небезпечні невизначеністю, яка за відсутності ціннісних орієнтирів породжує безвір'я і нігілізм. Традиційно чи не найбільше сумнівів щодо своєї раціональності викликає

політична сфера, але такий підхід радше є намаганням уникнути вироблення власної позиції, ніж аргументованою критикою. І. Берлін слушно зауважив: "Нехтування сфери політичної думки через нестабільність її предмета, думки, з її розмитими краями, не рівнозначне захопленню ustalеними поняттями, абстрактними моделями та точними інструментами, що годяться для логічного та лінгвістичного аналізу — вимога єдності методу в філософії та відкидання всього, що годі пояснити за допомогою методу — це попросту потурання своєму бажанню залишитися під владою примітивних і некритикованих політичних поглядів. Тільки вкрай вульгарний історичний матеріалізм заперечує владу ідей, і тільки згідно з ним ідеали є лише замасковані матеріальні інтереси" [2, 178].

В сучасну епоху розкритиковані І. Берліном підходи знову стають популярними, набувають статусу модних, прагнуть відповідним чином визначити поведінку людини, переконуючи її, що критично думати не доцільно, треба змиритись зі світом як індетерміністським хаосом. Однак людина в такій ситуації не зможе ні дійти слушних висновків, ні доцільно діяти. А це найкращий ґрунт для збереження тоталітаризму. Новоевропейські мислителі, будуючи дійсність на раціональних

засадах, вбачали їх в існуванні природного права, свободи особи. XX століття затуманило сутність речей, виникла велика кількість концепцій, в яких домінуючим стає потяг до ефектних дій, — “нехай усе загине, а я зроблю усе по-своєму”. Хоча нерідко вони набувають шат виключної “раціональності”, класичний приклад — марксизм. Сучасні сумніви у здатності людини бути вільною багато в чому зумовлені втомою від свободи. Але тоталітаризм не врятує людину ні від її власних морально-етичних проблем, ні від глобальних проблем, породжених сучасним технологічним розвитком. Свобода є спосіб існування людства, бо, постійно модифікуючи, змінюючи варіанти буття цивілізації, вона створює можливості подолання криз, які нерідко і сама ж “провокує”. Тоталітаризм є прикладом крайньої ентропії, бо, ліквідовуючи свободу, він робить суспільство статичним, приреченим на стагнацію. Так, людське суспільство є своєрідним хаосом, та впорядкування його тоталітарними методами є безмістовним викиданням енергії, водночас свобода долає ентропію, породжує флуктуації енергії, її концентрацію і раціональне використання. Підтвердженням цього, від зворотного, є думки тих західних мислителів, які ще у 80-х роках XX ст. оптимістично пророкували крах капіталізму і перемогу соціалізму. “Капіталістична світ-система наприкінці XX ст. перебуває у глибокій кризі і стоїть перед біфуркаціями, які в найближчі 25–50 років призведуть до соціального хаосу і наступного виникнення принципово нового правопорядку, — вважає Валлерстайн <...>. У зв’язку з цим Валлерстайн виокремлює третій, гіпотетичний тип світ-систем — соціалістичний світ — уряд чи світовий соціалізм, які повинні стати єднанням людства на засадах соціальної справедливості, рівності і справжньої демократії. Виникненню соціалізму мають сприяти інші симптоми кризи капіталістичної світ-системи — виникнення постмодерністської парадигми і нової, індетерміністської науки, зокрема синергетики” [13, 93].

У цьому контексті цікавими є твердження російського дослідника О. М. Селезньова, що переважна більшість так званих первинних цивілізацій, де б вони і в який би час не з’явилися — в Азії, Європі, Африці, Америці, у своєму розвитку проходили стадії виникнення, підйому, апогею, застою, занепаду і розпаду. І водночас: “Лише християнській західноєвропейській цивілізації вдалося вирватися за межі замкнутого циклу властивої всім цивілізаціям рентної формації і набути рис іншої, вищої капіталістичної формації, яка підко-

ряється іншим законам функціонування і розвитку” [15, 30]. На нашу думку, основним фактором, який зумовив такий напрям історичного розвитку, є вищий ступінь свободи, що дозволяє індивідуі робити не передбачувані владою кроки, не завжди раціональні, та все ж такі, що переважно посилюють людську спільноту завдяки ускладненню духовного життя, набуттю технічних засобів, що уможливають виживання такої кількості людей, якої б уже не утримала первісна природа.

XX століття надзвичайно актуалізувало ідеологічну заангажованість мислителів. Однією з основних причин цього явища стала залученість широких верств у політику. Тепер одного лише примусу замало, хоча і раніше практично жодна спільнота не могла довго існувати без морально-ідеологічного обґрунтування. Крім того, примус став тепер масштабнішим і витонченішим, він потребує все більш гарнішої обгортки. Прийшов час демагогів. Практично всі диктатори XX століття є демагогами. Та ці демагоги, на відміну від демагогів античної Греції, радше ставили завдання, властиві для злочинних угруповань, ніж для політичних утворень. Історик Д. Норман стверджує: “Чимало спостерігачів помітили величезну схожість між поведінням тоталітарних еліт і поведінням професійних кримінальних спільнот. Гангстери здобувають паразитарну владу над суспільством, “захищаючи” його від насильства, яке самі і породили. Звичайно вони тероризують як членів своїх банд, так і жертв, і знищують усіх конкурентів. Вони маніпулюють правом і, зберігаючи поважний фасад респектабельності, використовують шантаж та вимагання контролю над усіма місцевими організаціями” [11, 974]. Водночас мислителі XX століття змушені були чи то під впливом грубого насильства, чи то ідеологічної облуди, а нерідко і щиро, усвідомлюючи жахіття епохи (що не завжди робило їх прозорливішими), щось ганити і щось хвалити. Сила того тиску спостерігається на постаті такого непересічного мислителя, як А. Камю. У 1953 р. він пише: “Ні, сьогодні вибрати свободу зовсім не значить поміняти, як це зробив Кравченко, становище людини, що годувалась при радянському режимі, на становище людини, що годується при режимі буржуазному. Вибрати свободу не значить, як намагаються нам нав’язати, вибрати її на шкоду справедливості” [5, 135]. Скільки тут щирого запалу і скільки нерозуміння реалій “реального соціалізму”. Що є вибором рабства — відмова добровільно загинути у таборі чи від штучно організованого голоду? Мислителі пізніших епох

більш обачні, намагаються уникати визначених характеристик будь-яких суспільних процесів, позиціонуючи це як вияв об'єктивності.

Складно опонувати такому досліднику, як Ж. Дерріда, бо текст автора праці "Привиди Маркса" є деконструкцією, і часто не зовсім зрозуміло чого — власного тексту, іншого тексту, мови, людини, буття...? Та один уривок випадає із загального контексту: "Ось чому подібна деконструкція ніколи не була марксистською, не більше як немарксистською, хоч разом із тим і вірна деякому марксистському духу, щонайменше, одному із них, бо ніколи буде достатньо повторювати, їх існує більше, ніж один, і вони гетерогенні" [3, 138]. Такі категоричні заяви не вписуються ні в постмодерн, ні в деконструкцію, ні в історичну практику. Марксизм є один і він гомогенний. Якщо це не так, то це вже не марксизм. Писати і декларувати під час боротьби за владу можна багато що, але, отримавши владу, можна втілювати тільки сталінський марксизм (він же з національним ухилом — маоїстський, кампучійський, корейський, албанський...). Очевидно, що людство ніколи не позбудеться "привидів Маркса", бо вони є породженням людських слабкостей, прагненням, як у казці, — одним самим збагатитись, іншим — моментально всіх ошчасливити будь-якою ціною, і навіть усупереч їх прагненням, і водночас — емоційною реакцією несприйняття, базованою на невизнанні складностей буття. Так що не треба уникати пошуків відповіді на питання: Чи узгоджується із справедливістю і об'єктивністю відмова пропагувати облудну диктатуру як взірць демократії і цієї ж справедливості? Цілком можливо, такі питання щодо А. Камю теж є несправедливістю, бо він зумів постати над певними забобонами значної частини інтелектуалів ХХ століття і дати пряму характеристику радянського тоталітаризму. Та вони виразно змальовують становище мислителя у ХХ столітті, і А. Камю не завжди міг опиратись певним стереотипам. Сили жодного генія не безмежні, певні кліше мають владу і над ним. Тобто і в тюрмі не можна бути вільним. А тюрма може бути "велика" і "мала", моральна і фінансова, ідеологічна і фізично-больова. Ж.-П. Сартр писав, наполягаючи на абсолютній свободі і абсолютній відповідальності людини: "Отже, цілком вільний, такий, що мене годі відрізнити від періоду, значенням якого я вибрав бути, не менш глибоко відповідальний за війну, ніж як би я сам проголосив її, неспроможний жити, не інтегруючись до своєї ситуації, цілком втягуючись у неї й позначаючи її своєю печаттю, я маю бути без нарікань і гризот,

так само як я є без виправдань, бо з миті своєї появи до буття я сам беру на себе тягар усього світу, і його ніщо і ніхто не може полегшити" [14, 753].

Такий максималізм, який ігнорує реальність, в політичній практиці насправді є тотальністю, бо жоден індивід (реально існуюча людина) не може йому відповідати. Тому він повинен змиритись з відсутністю свободи. Це не гуманізм, який, усвідомлюючи слабкість людини, невідповідність її фізичних, моральних та інтелектуальних сил претензіям людського духу і складностям буття, шукає шляхів зміцнити людську гординю. Тому Новий час і висунув ідею природних прав як життєво необхідного гаранта захисту цілісності людини. Водночас спроби покласти на людину непосильний для неї тягар є інтелектуальним забезпеченням тоталітаризму. А тому питання таким чином практично ніколи не ставиться. Модні нині розмови про правову державу радше є свідченням сумнівів щодо можливості людини бути вільною і свідомо застосовувати власну свободу. Підтверджується це наддетальним виробленням інституційних механізмів, як основних і чи не єдиних чинників, здатних утвердити цю правову державу, зводячи роль людини до формальності. Людська фантазія доволі продуктивна, особливо тоді, коли це стосується прагнення знівелювати іншу людину, і рафіновано може застосовувати "демократичні" процедури для руйнування людської індивідуальності. Тож чи запропонували сучасні мислителі щось ефективніше проти цього, ніж їхні "буржуазні" попередники, які вважали, що свобода стає можливою тоді, коли люди підкоряють себе авторитетові морального закону, який походить від розуму, що ґрунтується на ціннісному виборі визнання за людиною невідчужуваного права на життя, власність і свободу? При такому підході моральний раціональний індивід править за наріжний камінь політичної і неполітичної організації суспільства сенс існування цього суспільства. Водночас зазначимо, що постмодерний підхід ставить під сумнів усі спроби оперти право на свободу на будь-які абсолютні підвалини — чи то релігійні, чи то раціональні.

У книзі "Постмодерні умови" Жан-Франсуа Ліотар описує постмодернізм як "недовіру" до метанаративів, неспроможність прийняти притаманні модернізмові узагальнені уявлення про істину, прогрес та свободу, що опираються на автономію людського розуму [4, 335]. Такий підхід є не цілком коректним, ліберальна концепція виходить не з ідеї абсолютної автономії людського розуму, а з права на таку автономію, бо індивід не

тільки може нею послуговуватись, а й стає повноправною людиною, тільки користуючись своїм правом на відповідальну свободу, і це є основним свідченням утвердження його раціональності. З точки зору постмодернізму не існує такого виправдання для права на владу (тобто на обмеження свободи), яке б цілком виходило за межі самої влади, і немає гарантії, що реалізація права на владу буде обмежена вимогами універсальної раціональності. Значущою гранню постмодернізму є критичне ставлення Мішеля Фуко до суперечливого, на його думку, модерністського припущення стосовно того, що легітимне право на владу з необхідністю протиставляється пануванню та гнобленню. Фуко зауважує: “Під кінець класичної доби нормалізація, як і нагляд, і водночас з ним, стала одним із величних знарядь влади. Знаки, що символізували становище, привілеї, належність, намагалися замінити — або принаймні доповнити — цілою низкою ступенів нормальності, які свідчать про належність до однорідного суспільства і водночас виконують роль класифікації, ієрархізації та розподілу рангів” [17, 231]. Такі суворі слова щодо Нового часу, можливо, не зовсім точно передають сутність епохи, яка чи не першою в історії людства не тільки чітко задекларувала підхід, який вимагав не вигадувати ідеї “кращого життя” і згодом насильницьки їх впроваджувати, а жити кращим життям, своїм перебуванням у світі творити його із себе. Відсутність усталених критеріїв ще не означає наявності свободи. Радше ми маємо справу з “парадоксом свободи”, коли необмежена свобода стає підґрунтям для утвердження жорстокої диктатури. У цьому контексті можна погодитись з думкою, що “в усіх країнах, які належать до розвинених демократій, спостерігається певний елемент авторитаризму. Вважається, що гармонійне поєднання демократій з авторитаризмом — норма. При демократії демократична еліта, професійні політики наділені правом приймати рішення, водночас вони відповідальні перед народом. В теоріях еліти такий устрій називають демократичним елітизмом, а еліту — елітою заслуг. Вона складається з компетентних професіоналів, що виражають інтереси народу, який їм довіряє” [8, 39]. Загалом це слушний підхід, дієвість якого забезпечує свідомо не-еліта, здатна достатньо раціонально оцінювати діяльність еліти та ефективно на неї реагувати, тобто забезпечувати над нею контроль через власну активну позицію і усвідомлення вагомості свідомісного ціннісного фактора. Інститути самі по собі є фікцією. Цікаво, що в “Енциклопедії постмодернізму” відсутній термін

“свобода”, але є терміни “влада” і “право на владу”. Саму владу “Енциклопедія постмодернізму” визначає так: “Постмодерне уявлення про владу, в загальному підсумку, розуміє її як розподільчу мережу, позбавлену меж (віртуальну), позбавлену центру (жоден суб’єкт не є “центром влади”, “кожен” поділений і розподілений у характерній царині), кореневищну (на противагу закоріненій), іноді безладну. Як рій або зграя іноді без лідера або з тимчасовим лідером” [4, 73]. Такий підхід, як бачимо, виходить із сприйняття людської спільноти як неорганізованого скупчення окремішностей. За такого перебігу подій ми не просуваємось вперед, а радше повертаємось у природний стан людської спільноти, змодельований Т. Гобсом, при якому справді неможливе накопичення матеріальних і духовних цінностей, як і існування цивілізації загалом. Зрозуміло, що такі твердження вимагають розлогішої аргументації, та, на жаль, історичною практикою доведено, що втеча у висоти наукових абстракцій з метою визначення долі людей переважно має небезпечні наслідки.

Реалії, з яких люблять іронізувати сучасні мислителі, на щастя, є набагато складнішими від інтелектуальних конструкцій, хоча це, зрозуміло, не є підставою відмовитись від їх використання як спрощених абстрактних моделей, застосовуваних для опису дійсності. У цьому контексті, напевне, трохи самонадіяним є твердження М. Гайдегера: “Претензії і мірки здорового людського глузду не можуть претендувати на будь-яку цінність і представляти будь-яку інстанцію відносно того, що філософія є і що вона не є” [19, 273]. Воно не зовсім суголосне з новоєвропейським баченням місця людини, меж її свободи, яке ґрунтувалося на переконанні про здатності людини на раціональну діяльність, раціональні судження та її радше схильності до них, ніж зворотне. Індивід отримав право на визначення власної долі, і це визначення не обов’язково повинно було збігатися з вказівкою влади, чи іншого. Влада сама ставала об’єктом раціональної критики, як і думка іншого, наукова доктрина, основним критерієм науковості якої власне і є її згода на сумнів щодо достовірності досягнутих результатів. Та раціональність, яку утверджував Новий час, передусім стосувалася влади. Влада однозначно повинна керуватись у своїх діях раціональними засадами, інакше в її існуванні немає сенсу, а це надає право громадянам на заміну влади. Влада є фактором, необхідним для функціонування суспільства, але діяти вона має у жорстко визначених для неї межах. У цьому полягає основна раціональність Нового часу —

сумнів щодо здатності влади до самообмеження, але індивід також однозначно схильний до афектних дій, і визнання цього теж є заслугою Нового часу. Раціоналізувати діяльність особи настільки, наскільки це можливо, може тільки його свобода. А реального змісту вона набуває в інституалізованому суспільстві, яке надає індивідові певні гарантії безпечного існування.

Очевидно, що зміни в житті сучасного суспільства, які виявилися передусім у зростанні кількісних вимірів благополуччя і комфорту, викликали і певну корекцію щодо поглядів на обмежуючі фактори людської свободи. Досить швидко з'ясувалась одна з основних нових небезпек для свободи — зовнішня затушованість непевності буття. “Небезпека полягає у тому, що таке суспільство, засліплене надміром своєї зростаючої продуктивності і гладким функціонуванням безмежного процесу, не зможе визнати власної марноти — марноти життя, яке “не закріплює чи не усвідомлює себе в будь-якому предметі, що триває після завершення праці” [1, 102].

Сучасна людина знову повинна давати відповідь на питання, чи потрібна їй свобода, цінність якої не завжди є очевидною виходячи з критеріїв матеріального благополуччя у сьогоденні. Іншими словами, потреба-виклик не заперечує, а зумовлює свободу, як в суто інституційному виразі, створюючи об'єктивне поле для реалізації свободи, і водночас потреба-виклик, як складність буття духовного, формує людину, змушуючи її діяти відповідально, іншими словами — роблячи її раціональною. Водночас бачимо, що сучасна політико-філософська думка постійно ставить під сумнів природність і закономірність права людини на свободу, можливість існування тривкого уявлення, що таке бути людиною, чи чинити не по-людськи. Усе це проголошується примітивними забобонами. Хоча очевидним є твердження про те, що правоохоронні інститути можуть автоматично функціонувати тільки в невеликій їх частині. Їх діяльність пригасає як вогонь у печі без повітря, якщо в суспільстві бракує достатньої кількості людей, здатних поважати право і обстоювати його з моральною енергією. Сучасна, переважно постмодерна критика існування твердих засад, що визначають право людини на свободу і обмежують свавілля влади, ґрунтується на втраті певності щодо непорушності цих норм, на втраті, що стала можливою впродовж XX століття, і спричинена авторитаризмом, тоталітаризмом, геноцидом і технологічними руйнуваннями навколишнього середовища. Тобто перед нами кричущий приклад

плутанини причинно-наслідкових зв'язків та замирення з дійсністю, яка не влаштовує, під гасла її несприйняття. Це несприйняття переважно обмежується провокативно-анекдотичними бунтами антиглобалістів, ніби спеціально організованих, щоб дискредитувати боротьбу за свободу людини в умовах загрози новітнього, технократичного тоталітаризму. Напевне, у тому і полягає основна причина гострої опозиції багатьох сучасних мислителів щодо ідей Нового часу в аспекті свободи людини, бо мислителі Нового часу змогли хоча б частково втілити свої переконання у дійсність і надати індивідові більшу можливість для самореалізації, ніж він володів раніше. В кантівському розумінні свободи вони були більш вільними, ніж їх сучасні критики, оскільки були здатними зробити те, що особа має зробити, до чого вона призначена. Вони були суб'єктами, що як творча сила брала (і бере) участь у творенні довколишнього світу, як у емпірично-матеріальному, так і суспільно-ціннісному вимірах. Спроможність дивитись складнощам суперечливого буття у вічі і відповідати на їх вимогливий виклик утверджує свободу як відповідальність. Причому відповідальність не тільки і не передусім перед собою, а саме як первісну відповідальність перед іншим, його життям і його смертю, а завдяки цьому і за цієї необхідної умови — і перед самим собою, своїм життям і своєю смертю. Мислителі Нового часу не боялися дійсності, будучи переконані в її змінності. Вони змогли дати відповіді на виклики епохи. То, може, треба бути більш прискіпливими до себе, а не до епохи? Це звичайні, очевидні істини, які розмило XX століття через зневіру у життя, дійсність, реальність, через втечу в утопію, політичну та інтелектуальну.

Для сучасної України в конкретному прикладанні до історичної реальності стоїть завдання не захопитись соціально-економічним реформуванням, зростанням зарплати, пенсій, зменшенням податків. Треба зберегти той момент залучення людей, які усвідомили себе суб'єктами — громадянами України, до вирішення власних долі і всієї держави, не дати їм зануритись виключно у вир приватного буття. І не варто при цьому посилатися на політичну свідомість, громадянське суспільство і тому подібні евфемізми. Якщо ти впевнений, що без тебе це не здійсниться, як багато хто був переконаний у дні Помаранчевої революції, ти це зробиш, якщо ж твоя участь — формальність, бутафорія, то для чого взагалі витрачати час. Без вільних людей економічного дива не відбудеться.

Література

1. **Арендт Г.** Становище людини. — Л.: Літопис, 1999. — 254 с.
2. **Берлін І.** Чотири есе про свободу. — К.: Основи, 1994. — 272 с.
3. **Дерріда Ж.** Привиди Маркса. — Х.: ОКО, 2000. — 272 с.
4. **Енциклопедія** постмодернізму. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. — 503 с.
5. **Камю А.** Хлеб и свобода // А. Камю. Творчество и свобода: Сб. — М.: Радуга, 1990. — 608 с.
6. **Карась А.** Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Моногр. — К.; Л.: Вид. центр Львів. нац. ун-ту, 2003. — 520 с.
7. **Катков П. В.** Критика глобального меркантилізму (Н. Хомський) // Вопр. філософії. — 2003. — № 11. — С. 51–58.
8. **Кіндратець О.** Критерії визначення сильної держави // Політичний менеджмент. — 2004. — № 2. — С. 35–46.
9. **Метельова Т. О.** Людина в історії: пошук системних закономірностей. — К.: Укр. книга, 2002. — 447 с.
10. **Муляр В. І.** Самореалізація особистості як соціальна проблема: (філософсько-культурологічний аналіз): Моногр. — Житомир: Ін-т змісту і методів навчання; Житомир. інж.-технол. ін-т, 1997. — 214 с.
11. **Норман Д.** Європа: Історія. — К.: Основи, 2000. — 1464 с.
12. **Панарин А.** Постмодернізм и глобализация: проект освобождения собственников от социальных и национальных обязательств // Вопр. философии. — 2003. — № 6. — С. 16–36.
13. **Рахманов А. Б.** Современные теории глобального общества. И. Валлерстайн, Дж. Модельский, Дж. Гольдстайн // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. — 2003. — № 2. — С. 85–126.
14. **Сартр Ж.-П.** Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології. — К.: Основи, 2001. — 854 с.
15. **Селезнев А. М.** Проблемы стадийности всемирно-исторического процесса // Вестн. Моск. ун-та. Сер. Филос. — 2003. — № 6. — С. 21–34.
16. **Соловйов Е.** Намордник для Левіафана (про першопочатковий та вічний сенс суворо правової норми) // Політична думка. — 1991. — № 1–2. — С. 120–138.
17. **Фуко М.** Наглядати й карати: Народження в'язниці / Пер. з фр. П. Тарашук. — К.: Основи, 1998. — 392 с.
18. **Хазратова Н. В.** Психологія відносин особистості й держави: Моногр. — Луцьк: РВВ "Вежа" Волинськ. держ. ун-ту, 2004. — 276 с.
19. **Хайдеггер М.** Положение об основании. — СПб.: Алетейя, 2000. — 290 с.

The article analyses the points of view of two most influential movements in western philosophy — Existentialism and Postmodernism, to modern interpretation of personal freedom. The conclusion is made that can't interpret these points of view as am theoretic platform of apologetics of freedom for XXI c. We see rather the doubts then the answers. The Ukrainian political thought must identify its own intellectual methods.

Надійшла 10 березня 2006 р.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІНТЕРЕСИ І ПРІОРИТЕТИ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 84–88

Зовнішня політика будь-якої держави формується на основі багатьох факторів. Це і географічне розташування, й історично зумовлені зв'язки, менталітет, релігійні і навіть ідеологічні особливості життя народу. Міжнародні контакти українського народу мають глибокі традиції, які сягають у глибину століть. Навіть за часів Радянського Союзу, коли наша держава була позбавлена можливості проводити власну зовнішню політику, в Україні існувала плеяда дипломатів із світовим ім'ям.

Справжньою датою народження зовнішньої політики України треба вважати 16 липня 1990 р., коли Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет. Відтоді зовнішня політика нашої держави розвивалася логічно, послідовно і поступально. Іншими словами, завдання розв'язувалися складніші і масштабніші. Саме цей принцип “від меншого до більшого”, або “рух по висхідній”, став визначальною ознакою української дипломатії впродовж усіх років її Новітньої історії.

Однак за всієї різноманітності зовнішньополітичних завдань, які стояли перед Україною в цей період, незмінними залишалися підвалини зовнішньої політики, закладені у Декларації про державний суверенітет. У цьому історичному документі нашу державу було проголошено суб'єктом міжнародного права і рівноправним учасником міжнародного спілкування, вперше заявлено про безпосередню участь України в загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Прийняття декларації було першим надзвичайно важливим кроком до реального міжнародного визнання України. Важливою для всього подальшого розвитку нашої держави стала проголошена у цьому документі теза про те, що Україна має намір стати “постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів”.

Спробуємо докладніше розглянути розвиток зовнішньої політики України, визначивши пере-

дусім пріоритети держави, її геополітичний вибір, який би відповідав сучасним можливостям країни в орієнтуванні на багатовекторність на міжнародній арені.

Аналізуючи дослідження і публікації з проблематики зовнішньополітичного поступу України, наголосимо, що найбільший науковий інтерес автора цієї праці привернула монографія Національного інституту стратегічних досліджень “Європейський нейтралітет і невизначеність України”. Автори монографії Ю. Бараш, О. Їжак, Г. Мечніков комплексно розглядають феномен міжнародних відносин “нейтралітет”, докладно характеризують його складові в теоретичному плані, наводячи шляхи реалізації цього феномена на практиці на прикладі Австрії, Швеції, Фінляндії, Швейцарії. Також при написанні цієї монографії автори використали низку фактологічних викладок та аргументів, наведених у працях українських оглядачів-міжнародників, державних діячів і дипломатів-практиків: Ф. Рудич “Місце і роль України в новому геополітичному просторі”, Ю. Онищенко “На принципах неприєднання”, В. Горбулін “До питання про взаємовідносини Україна — НАТО”, П. Волощук “Нова архітектура європейського “дому”. Перспективи співробітництва України з ЄС у контексті розбудови системи європейської безпеки” та багатьох статтях, опублікованих у газетах “Дзеркало тижня”, “Фінансова Україна”, “Голос України”, “Урядовий кур'єр”, у журналах “Політика і час”, “Національна безпека і оборо-

на”, “Стратегічна панорама” тощо. У цих працях також докладно аналізується сучасне становище України, пропонуються рекомендації щодо подальшого поступу нашої країни.

Розвиток подій підтвердив правильність і реалістичність положень, записаних у декларації. Реалізуючи положення цього документа, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада ухвалила Акт проголошення незалежності України. Отже, саме згадані принципи нинішньої політики були визнані основоположними для новонародженої незалежної держави.

У цей період зовнішньою політикою України керувала Верховна Рада України. І в цьому був певний сенс. Адже на той час парламент був фактично єдиним органом державної влади, який виступав і діяв від імені всього народу.

Потрібно визнати, що зовнішньополітичні можливості України на цьому етапі були доволі обмеженими, оскільки де-юре наша держава залишалася союзною республікою у складі СРСР. І все ж навіть у цих складних умовах вдалося закласти фундамент майбутніх відносин з деякими принципово важливими для нашої держави країнами.

Перебуваючи в центрі Європи, поруч із державами, що активно перетворюють свої економіки, Україна помітно відстала й не встигає за процесами, які відбуваються в сусідніх державах. Беручи до уваги ресурси й географічне положення України, а також конкретні умови, які створює світова економіка кожній державі, Україна повинна знайти свій шлях переходу до ринкової економіки й прискорення структурних перетворень з метою посилення своєї ролі у світовій економіці. Існує велика кількість точок зору щодо вступу України у ВТО та інші світові господарські організації. Логіка розвитку України наприкінці 90-х років і перспективи її на найближчі десятиліття ХХІ ст. засвідчують, що їй необхідно сформувати чіткі відносини із Заходом, де вона межує з Європейським Союзом, і Сходом — з Росією та іншими країнами СНД. Зараз майбутнє України передусім пов'язане з відтворенням державності й оформленням загальнонаціональної ідеї. Молода держава ще має виробити стійку й динамічну модель економіки. Її політична система винятково тісно пов'язана зі специфікою країни, що впливає з її географічного розташування в межах Центральної, Східної й Південно-Східної Європи. Європейський вибір України не означає її однозначного тяжіння до Європи, а припускає створення системи взаємин України у просторі Росія — Єв-

ропа — Північна Америка — Чорномор'я — СНД. Саме ця система у глобальному контексті визначає низку стратегій і перспектив шляхів розвитку України у ХХІ ст.

В основу розвитку економічних зв'язків у рамках “Південь — Північ” може бути покладене зручне географічне розташування України між технологічно розвинутою Північчю й Півднем, що швидко розвивається, між Європою та прилеглими до нього Близьким Сходом і південноафриканськими країнами. У розвитку й підтримці цих зв'язків зацікавлені як північні країни Європи, а також країни зони Чорноморського економічного співробітництва, так і практично весь регіон Середземномор'я. Чорноморсько-Балтійський стратегічний вектор здобуває ще більшу актуальність у рамках пріоритетів, визначених Європейським Союзом у ході розгляду перспектив розвитку транспортної інфраструктури в напрямку “Південь — Північ” — транспортних коридорів, трубопроводів та інших інвестиційних проектів. Унікальність географічного розташування України дає їй можливість виконувати роль однієї з найважливіших ланок на осі “Захід — Схід” або, іншими словами, на шляху “Європа — Тихоокеанський регіон”. Отже, входження України у світову економіку передбачає її розвиток у рамках інтеграційних об'єднань, її незалежний розвиток на нинішньому етапі з відстоюванням національних інтересів.

Унікальність геополітичного становища України полягає в тому, що, з одного боку, вона межує з Росією, з якою її об'єднують спільність долі та багато в чому загальні стратегічні інтереси. З іншого боку, Україна намагається тісно співробітничати із Західною Європою з її традиціями парламентаризму, економічною стабільністю.

Другий етап — етап міжнародного визнання України як незалежної держави — розпочався у перші грудневі дні 1991 р. після всенародного референдуму. Хвиля визнання і встановлення дипломатичних відносин України з іноземними державами була безпрецедентною. Вона засвідчила, що міжнародне співтовариство розглядає незалежну Україну як запоруку стабільності на терені колишнього СРСР і гарантію незворотності демократичних процесів у Східній Європі. Вагому роль у тому, що незалежна Україна досить швидко і переконливо здобула визнання у світі, відіграв обраний нею цивілізований і мирний шлях побудови суверенної держави.

Процес визнання відбувався не лише на двосторонньому рівні. Уже 30 січня 1992 р. Україна

стала членом Конференції з безпеки і співробітництва в Європі (нині — Організація з безпеки і співробітництва в Європі), а 10 березня 1992 р. — приєдналася до Ради Північноатлантичного співробітництва (з травня 1997 р. — Рада євроатлантичного партнерства).

Саме в цей період паралельно з міжнародним визнанням незалежної України визначалися її основні зовнішньополітичні інтереси і пріоритети. Вони формувалися на засадах основоположних документів для нашої держави.

Одним із перших вагомих зовнішньополітичних кроків України стала практична реалізація курсу на без'ядерний статус.

Основний зміст курсу на без'ядерний розвиток полягав у необхідності зміцнення міжнародного становища України, підвищення її авторитету на міжнародній арені, а в ширшому масштабі — у наданні нового імпульсу процесу ядерного роззброєння у світі, сприянні виробленню нових несилових підходів до забезпечення національних інтересів.

Було започатковано безпрецедентний в історії процес перетворення країни, що має ядерну зброю, на без'ядерну державу (Україна успадкувала від СРСР 1600 стратегічних боеголовок, ставши третьою за ядерним потенціалом державою світу).

Рішення України про відмову від ядерної зброї позитивно вплинуло на відносини Києва з провідними державами світу і міжнародними організаціями. А головне, хоч як це не парадоксально звучить, це рішення значно зміцнило безпеку України. Адже у тристоронній заяві, підписаній Україною, США та Росією в січні 1994 р., було не лише визначено механізм виведення ядерної зброї з території нашої держави, а й надано їй надійні гарантії безпеки з боку двох наддержав.

Отже, перше стратегічне завдання зовнішньої політики України було цілком реалізоване. Цей крок (хоча не всі політичні сили оцінили його однозначно) не лише зміцнив довіру до України у світі та продемонстрував, що вона є послідовним, передбачуваним і надійним партнером, а й значно посилив стабільність і безпеку у світі.

Водночас без'ядерний статус висуває до нашої держави особливі вимоги щодо відповідальності у розв'язанні проблем ядерного роззброєння.

Значну увагу Україна приділяла також іншим питанням роззброєння. Важливими подіями (і не тільки для України) стали ратифікація Конвенції про заборону хімічної зброї та приєднання нашої

держави до Режиму контролю за ракетними технологіями.

Практична реалізація курсу Української держави на без'ядерний статус стала безумовно вагомим імпульсом для утвердження української зовнішньої політики як вагомого чинника міжнародних відносин.

Зовнішня політика України спрямовується на виконання таких найголовніших завдань:

- утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави;
- забезпечення стабільності міжнародного становища України;
- збереження територіальної цілісності держави та недоторканості її кордонів;
- приєднання національного господарства до світової економічної системи для його повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу;
- захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримання контактів із співвітчизниками за кордоном та вихідцями з України, надання їм допомоги згідно з міжнародним правом;
- поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера.

Засади, на яких наша держава реалізує свою зовнішню політику, ґрунтуються на дотриманні загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, статуту ООН, Гельсінського Заключного акту, Паризької хартії для нової Європи та інших документів НБСЄ.

Україна здійснює відкриту зовнішню політику і прагне до співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав чи груп держав. Вона розбудовує свої дво- і багатосторонні відносини з іншими державами та міжнародними організаціями, спираючись на принципи добровільності, взаємодопомоги, рівноправності, взаємовигоди, невтручання у внутрішні справи.

Україна не є ворогом жодної держави. Вона беззастережно засуджує війну як знаряддя національної політики, додержується принципу незастосування сили та загрози силою і прагне вирішувати будь-які міжнародні спори винятково мирними засобами. Вона не висуває жодних територіальних претензій до своїх сусідів, але так само не визнає жодних територіальних претензій до себе.

Угода про партнерство і співробітництво (УПС) України з ЄС є важливою віхою не лише

в еволюції відносин України та ЄС, а в усій новітній історії України. Адже цим було зроблено вагомий крок на шляху до сприйняття нашої держави як невіддільної від центрально-східноєвропейського регіону, повноправної країни в європейській сім'ї, важливої складової європейської архітектури безпеки. Однак підписання УПС було лише початком складного і довготривалого процесу, впродовж якого Україна мала довести серйозність своїх намірів щодо інтеграції до Євросоюзу в майбутньому.

Усупереч усім труднощам, що виникали на шляху співробітництва України з Євросоюзом, відносини з ЄС загалом розвивалися логічно і поступально.

Досягнення істотного прогресу у співробітництві з ЄС дало можливість Україні наблизитися до вирішення одного з найголовніших питань — розробки спільної стратегії ЄС щодо України. У грудні 1999 р. Рада Європи затвердила Спільну стратегію Європейського Союзу щодо України. Цей програмний документ передбачає підтримку процесу демократичних і економічних перетворень в Україні, створення правових засад її зовнішньої політики, при цьому він стверджує, що Україна у найближчому майбутньому може стати повноправним членом ЄС. Але країни Європейського Союзу і дотепер дипломатично замовчують питання про європейські перспективи України.

Реалізація основоположних зовнішньополітичних інтересів України потребувала активної роботи у напрямку забезпечення її повноправної участі у побудові загальноєвропейської структури безпеки. Саме тому цілком природним є бажання України розвивати тісні відносини з НАТО — однією з основних складових такої структури. Ці відносини також ґрунтувалися на принципах зовнішньої політики, визначених в “Основних напрямках”. Так, у розділі “Забезпечення національної безпеки” передбачено “налагодження військового політичного співробітництва з міжнародними організаціями, зокрема з НАТО та ЗЄС”.

Першим важливим кроком, як уже зазначалося, було приєднання України до Ради Північноатлантичного співробітництва. Однак реально про початок тісного співробітництва України з НАТО можна говорити лише від часу приєднання нашої держави (першою серед країн СНД) до Програми “Партнерство заради миру” (лютий 1994 р.).

Нову сторінку у розвитку відносин між Україною і НАТО відкрито в 1995 р. після візиту Президента України Л. Кучми до штаб-квартири цієї

організації у Брюсселі. 14 вересня 1995 р. було прийнято Спільну заяву України і НАТО, яка проголосила “розширення і поглиблення” відносин між Україною і НАТО. Цим було закладено підвалини для початку в березні 1997 р. офіційних переговорів щодо формалізації відносин особливого партнерства між Україною та альянсом. У липні 1997 р. у Мадриді було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО. Цим документом визнано роль і значення України в Європі, а головний його наслідок полягає в тому, що нашій державі було надано реальні гарантії її суверенітету, незалежності.

Розвиваючи співробітництво в рамках СНД, Україна виходить з того, що ця структура є механізмом розвитку відносин насамперед в економічній сфері. Така наша позиція знаходить дедалі більшу підтримку та розуміння й серед країн — учасниць Співдружності, у контексті економічного напрямку регіонального співробітництва можна розглядати Україну як реального партнера в реалізації конкретних економічних проєктів, зокрема щодо транспортування каспійської нафти до Європи.

Аналіз динаміки розвитку зовнішньої політики України наочно демонструє її послідовний і поступальний характер. Усі зовнішньополітичні кроки Україна здійснювала відповідно до основоположних документів і законодавчих актів, які визначають міжнародну діяльність нашої держави, — Конституції України, Декларації про державний суверенітет, Акта про незалежність України, “Основних напрямів зовнішньої політики”, положень щорічних послань Президента України Верховній Раді, міжнародних договорів і угод тощо.

Водночас зовнішня політика, її пріоритети не є визначеними раз і назавжди. Вони постійно розвиваються, на зміну реалізованим проєктам приходять нові, ще масштабніші і важливіші. Тому цілком природно, що й зовнішня політика України у міру виконання тактичних завдань набувала дедалі чіткіше окресленого спрямування, а її цілі трансформувалися у більш прагматичні формулювання.

Унаслідок цього еволюційного процесу зовнішньополітичний курс нашої держави остаточно сформувався на принципі багатовекторності, тобто зосередження дипломатичних зусиль навколо окремих пріоритетних напрямків міжнародного співробітництва. Багатовекторність характерна для зовнішньої політики багатьох держав, проте для України з її геополітичним розташуванням

вона набула особливого значення. Історичні реалії практично виключають орієнтацію України лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрямок, відводячи їй роль своєрідного мосту між Заходом і Сходом нашого континенту. Однак багатовекторність не означає рівновекторність. І аж ніяк не означає відсутність основної стратегічної мети.

Таку стратегічну мету визначено — це інтеграція України до Європейського Союзу, стратегічне партнерство з Росією, стратегічне партнерство із США. Усі ці магістральні вектори української зовнішньої політики досить самодостатні і взаємодоповнюючі.

Література

1. Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси. — К., 1997.
2. Гаврилишин Б. Время глобализации: сценарии для Украины и России — Угрозы и шансы // День. — 2001. — 11 апр.

3. Гиджиев К. С. Геополитика. — М.: Междунар. отношения, 1997.
4. Дергачев В. А. Геополитика. — К., 2000.
5. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. — М., 1997.
6. Иванов И. Россия в меняющемся мире // Независимая газета. — 1999. — 25 июня.
7. Картунов С. Имперские амбиции и национальные интересы. Западу следовало бы не мешать России в самоопределении // Независимая газета. — 1997. — 4 сент.
8. Могилевкин И. Геополитика в СССР // Независимая газета. — 1999. — 5 марта.
9. Парахонський Б. Місце та роль України в сучасному геополітичному просторі // Стратегічна панорама. — 1998. — № 1–2.
10. Партов Н. А. Геополитика: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1999.
11. Тихонравов Ю. В. Геополитика: Учеб. пособие. — М., 1998.
12. Фоменко А. Контуры новой русской политики // Независимая газета. — 1997. — 8 апр.
13. Хачагуров В. Россия и геополитическая стабильность мира // НГ — сценарии. — 1997. — 11 сент.

Foreign policy of anything State is formed on the basis of many factors. These is geographical position and historically sanctify are mentality, religious and even ideological features of people. The international contacts of the Ukrainian people have deep traditions which going in the depth of centuries. Even in times Soviet Union, when our state was deprived possibility to pursue an own foreign policy, there was the union of diplomats with the world name in Ukraine.

Надійшла 17 лютого 2006 р.

ВИКЛИКИ І ПАРАДОКСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 89–93

Досліджуються виклики і парадокси, що виникають в умовах глобалізації і становлять загрозу національній самобутності і національному суверенітету народів і держав у планетарному масштабі.

Наприкінці XX ст. народи нарешті усвідомили свою залежність один від одного та від загального розвитку людської спільноти. Новітні тенденції інтеграції в сучасному світі отримали назву **глобалізації** (від лат. *global* — куля). Є різні тлумачення поняття глобалізації. По-перше, глобалізація — це реальність сьогодення, яка перебуває в центрі уваги світової громадськості. По-друге, етична складова глобалізації під тиском політичної коректності вперто залишається за межами всебічного обговорення. У зв'язку з цим існує неоднозначна оцінка цього явища. Якщо глобалізацію розуміти як світогляд, згідно з яким усі істоти Землі — клітини єдиного глобального організму, і треба з повагою і турботою ставитися до них, то така позиція є позитивним явищем. Розуміння того, що світ є однією екосистемою, що ми всі перебуваємо в одному човні і повинні дбати про те, щоб цей човен не потонув, конче необхідне для виживання людства в сучасних умовах. Це нова свідомість і нова етика, яка відображає всесвітню глобальну єдність. У руслі глобалізації діють захисники оточуючого середовища, вона виявляється у неопантеїстичній теології тощо. Така позиція не суперечить інтенції збереження різноманітності в національному та етнічному аспекті [5, 387]. Навпаки, розвиток і утвердження в науці системних уявлень привели вчених до висновку, що стійкість системи безпосередньо залежить від багатства і різноманітності елементів, які її складають. Це цілком стосується складних біологічних систем і найскладнішої з існуючих систем — соціально-екологічної.

Суперечки навколо правомірності використання терміна “глобалізація” для означення цілої низки соціально-політичних явищ кінця XX — початку XXI ст., полеміка навколо самого

терміна переконують в тому, що проблема глобалізації досі хоча б задовільно ще не розв’язана ані концептуально, ані методологічно. Аналізуючи концепції глобалізації, Рей Хадсон і Алан Вільямс усю різноманітність підходів до розуміння цього процесу зводять до двох протилежних тез.

Відповідно до першої тези поняття глобалізації є помилковим або взагалі зайвим, оскільки реальні зміни, що відбулися у світі, не дають змоги стверджувати про якісні зрушення в суспільному розвитку.

Друга полярна теза наголошує на реальності якісних змін, що їх пояснює концепція глобалізації, причому ці зміни торкаються не лише економіки, а й усіх сфер повсякденного життя суспільства.

Однак, якщо відштовхуватись від полярних точок зору, то можна відзначити, що поняття “глобалізація” стосується не стільки нових, раніше невідомих процесів суспільного розвитку, скільки його тенденцій, які справді можна простежити на різних рівнях.

Здебільшого глобалізація подається як неминучий об’єктивний процес закономірного об’єднання всіх народів Землі в єдину гомогенну систему “нового світового порядку”[4, 162]. Ця система становить певну узагальнену модель всього історичного досвіду людства, яка містить у собі п’ять принципових цінностей:

- 1) права людини;
- 2) ліберальна демократія;
- 3) вільний ринок;
- 4) відкрите суспільство;
- 5) інформаційна революція.

Об’єктами глобалізації стають всі без винятку країни світу, а її суб’єктом — абстрактна історична необхідність.

У сучасному світі все більше поширюється інше розуміння поняття глобалізації. Цим поняттям позначають експансію американізованої транснаціональної культури споживацтва, яка реалізує принцип максимального збільшення доходів корпорацій. Цей процес його суб'єктами проголошується вельми прогресивним і тлумачиться як розвиток і торжество вічних загальнолюдських цінностей. Те, що зазвичай називають глобалізацією, насправді є просто іншою назвою панівної ролі США [8, 6].

Проте аналіз цих процесів з позицій етики національних відносин, а також протести з боку представників різних національних держав, які об'єднуються в антиглобалістському русі, дають підставу для сумнівів у винятковій позитивності подібного глобалізму.

У процесі глобалізації, як правило, сильний намагається нав'язувати оточенню свій спосіб життя, свої стандарти, цінності. У міру того, як відбувається процес транснаціоналізації, а західний світ все дедалі більше входить у світ східний, євразійський, він навколо себе створює середовище, в якому йому зручно жити. Тут ідеться про певну експансію "під себе", яка не спрямована проти будь-кого. У світі вже напрацьована культура політичного впливу, яка спирається не на грубу силу, а на домінування в освітній, науково-технічній, технологічній та комунікативній галузях, тобто у сфері культури. Сильний пригноблює слабкого і на свій розсуд користується плодами своєї перемоги. Експорт секуляризованого гуманізму в моральному сенсі призводить до самотності, відчуження, самотованства і врешті до втрати сенсу життя. Його парадоксальна вимога і гасло: "Залиште мене у спокої і не кидайте мене одного". Пошуки виходу з цього стану відбуваються або через втечу від духовно спорожненого внутрішнього життя, внутрішньої порожнечі до життя зовнішнього, громадського, шляхом обрання раціонально-зовнішнього, або через обрання ірраціонально-внутрішнього — алкоголь, наркотики в поєднанні з різного роду сексуальними девіаціями та перверсіями.

У деяких дослідженнях провідних сучасних гуманітаріїв (Ж. Бодрійяр, Д. Бейкер, Т. Даїмі, А. Дугін, Д. Зерзан та ін.) розглядаються небезпечні для існування багатьох народів і етносів риси глобалізації.

Негативні риси глобалізації

1. Глобалізація передбачає міжнародний поділ праці, що спричинить залежність окремих національних держав від держави-гегемона.

2. Національна держава — це внутрішня солідарність і довір'я, служіння власному народові. При глобалізації національна ідентичність втрачає сенс, національна держава стає підсистемою.

3. Під загрозою знищення перебувають юридичні та етичні норми, пов'язані з історичними особливостями, духовною своєрідністю окремих народів.

4. Глобалізація відбувається із зростанням незахищеності окремих етносів і ризику їх зникнення. Традиційні механізми управління (наприклад, моральні стимули в економічній діяльності) втрачають значення.

5. Оскільки глобалізація має секулярний характер, є загроза знищення або модернізації окремих конфесій, тобто релігійно-етичної специфіки окремих народів.

6. Можна очікувати фізичного знищення етносів, які через певні причини не сприймуть правил глобалізації; при цьому ідеологи глобалізму пояснюватимуть це як боротьбу з тими, хто загрожує загальній безпеці.

З космополітизмом і глобалізацією пов'язане явище сучасного культурного синкретизму, характерного для останніх десятиліть ХХ ст. Соціальні зміни, технічний прогрес і нова ідеологія, сформована на базі сучасних гуманітарних наук, майже знищили принцип пріоритету національної культури. Оскільки кожна з культур має своє мислення і свій спосіб життя, то втрачає сенс питання про переваги тієї чи іншої культури, того чи іншого народу або групи народів. Пропонуються ідеалізовані культурні стереотипи. Розглядати західну культуру як вищу, а західне мислення єдино правильним вважається неприйнятним. Утвердилися культурний плюралізм і релятивізм*.

Таким чином, сучасний світ виглядає більш багатограним і різноманітним, ніж раніше, коли лише окремі народи вважалися носіями культури. Повага до найменш численних, екзотичних, віддалених від нас культур є відчутною тенденцією нашого часу. Толерантність, терпимість — принцип міжнародних і міжкультурних відносин сучасного світу, який принаймні широко декларується.

Однак, аналізуючи події нещодавнього минулого, не можна не помітити вражаючих фактів протистояння, конфліктів і навіть війн, які

* Плюралізм виявляється у визнанні рівноцінними всіх народів і етносів, а сучасний світ розглядається як багатонаціональне і поліетнічне утворення. Культурний релятивізм означає заперечення того, що будь-який народ (особливо свій) єдиний володіє істиною.

ведуться сьогодні і здебільше виглядають як зіткнення різних народів, етносів, етнічних угруповань. Зокрема, події 11 вересня 2001 року і як відповідь агресія США в Іраку, а далі численні теракти в різних країнах світу можна розглядати і з позицій етики національних відносин, оскільки в цих актах порушено інтереси, суверенність і національні почуття, моральні принципи певних народів і етносів.

Етичний зміст цих подій намагаються з'ясувати звичайні люди і найбільш знані інтелектуали з усіх країн світу. Наведемо позицію одного з представників французького постмодернізму Жана Бодрійяра. Він вважає, що нинішній тероризм є закономірною відповіддю на заклики глобалізації. На його думку, як сингулярні (від лат. *singularis* — окремий, особливий), так і універсальні людські цінності, у тому числі моральні, зникають через глобалізацію. Замість сингулярних (національних, етнічних) і універсальних цінностей глобалізація відкриває шлях для безладдя знаків і цінностей, для особливої форми порнографії. Зокрема, права людини, свобода, демократія, релігійні вірування та етнічні ритуали, моральні сентенції тощо циркулюють так само, як будь-який інший матеріальний продукт (нафта, капітали). У такий спосіб поширення глобалізації фактично знищило всі форми диференціації, самобутності і всі універсальні цінності, які виступали на боці різноманітності. Але нині ця глобальна техноструктура, яка знищила універсальне начало, що об'єднувало і пов'язувало окремі сингулярності, має супротивником нові сингулярності, але вже не контрольовані універсалізацією, яка давала їм лад, і тому безладні і здатні на вільний, непередбачуваний розвиток.

“Насправді ми не розглядаємо “зіткнення цивілізацій”, а навпаки, говоримо про найбільш антропологічну конфронтацію між недиференційованою універсальною культурою та усім іншим, що у будь-якій сфері зберігає якість мінімальної своєрідності” [2, 29]. З позицій і перспектив Заходу, як вважає французький вчений, неприйняття західних цінностей і звичаїв як очевидного джерела Добра чи справжнього ідеалу людства є злочином. Якщо хтось вважає ці цінності підозрілими, а благо сумнівним, його оголошують злочинцем або фанатиком. Пояснити цю ситуацію, тобто співвідношення між глобальним і сингулярним, за Бодрійяром, можна через поняття символічного боргу.

З цієї точки зору, справжньою причиною ненависті всіх різноманітних спільнот (етнічних,

національних тощо) до Заходу є не експропріація чи експлуатація, а радше приниження. І теракти 11 вересня 2001 року були актами, що мали породити в американців почуття приниження у відповідь на попереднє приниження. Глобальна влада зазнала символічної поразки. Війна — це відповідь на агресію, а не на символічний виклик. Тому глобальній владі загрожують муки від приниження.

Згідно з фундаментальним правилом символічного боргу, основою будь-якої форми домінування є відсутність якогось еквівалента чи відплати. Однобічний дар — це акт сили. З цієї точки зору, імперія Добра має можливість давати, нічого не отримуючи навзаєм. Це означає бути на місці Бога. Проте Бог надає можливість відплати через жертвоприношення. У традиційних спільнотах за допомогою жертвоприношень Богу, природі, іншій вищій силі віддавався цей символічний борг, що забезпечувало символічну рівновагу у суспільстві. Але нині в сучасній західній глобалізованій культурі немає можливості обернутись назад, повернути символічний борг, що є прокляттям цієї культури. Всі жертвенні форми нейтралізовані і знищені, а те, що лишилося, є пародією. Люди західної культури перебувають у безвихідній ситуації, коли тільки беруть, але вже не від Бога чи природи, а від технологічного механізму обміну і загального задоволення. Така ситуація може тривати певний час. Проте фундаментальний закон символічного боргу знову покаже свою силу і спричинить негативну віддачу на позитивні перетворення. Цей реверс може прийняти форму відвертого насилля (зокрема, тероризму) або безсилої відмови від діяльності і боротьби, або ненависті до себе і докорів сумління.

Те, що терористи вважають ганебним у західній культурі і найбільше ненавидять — це надлишок реальності, влада і комфорт, благоустрій, який є засобом приручення мас. Це є також джерелом потаємної ненависті суб'єктів цих благ до самих себе та їх докорів сумління. Підтримка тероризму ґрунтується не тільки на відчаї принижених і ображених, а й на невидимому відчаї тих, хто привілейований глобалізацією, на їхньому власному безсилі підкоренні всемогутньою технологією, віртуальною реальністю, імперією мереж і програм, які стали глобальними і ув'язнили своїх творців. Отже, позбавлення від тероризму як від втілення зла, яким іменують це явище у міжнародному політичному лексиконі, є ілюзорним у цій ситуації, оскільки тероризм — це власний вирок і покарання західного суспільства.

Розглядаючи різні аспекти глобалізації, не можна обійти увагою глобальні проблеми сучасності, що мають виразний моральний вимір. Термін “глобальні проблеми” був уведений у наукову літературу і отримав широке поширення завдяки діяльності Римського клубу. Глобальними називають проблеми, які зачіпають життя всього людства, а їх розв’язання можливе лише зусиллями всіх народів, що населяють Землю. Всі глобальні проблеми можна згрупувати навколо трьох фундаментальних напрямків розвитку людства. Це взаємозв’язки: людина — техніка, людина — культура, людина — природа [1, 7–8]. У системі “людина — техніка” загроза виникає з боку використання атомної енергії, а також через непрогнозованість наслідків роботи машин, що працюють на принципах самовдосконалення і самонавчання. У системі “людина — культура” глобалізація породжує тенденцію до втрати культурою національних рис. У системі “людина — природа” внаслідок нерозумного втручання людини різко погіршилася екологічна ситуація. Біосфера почала втрачати життєпридатність для людини. Зростає частота природних катаклізмів і техногенних катастроф. Глобальні проблеми сучасності поділяються на дві групи. До першої групи належать проблеми, що загрожують існуванню всього людства:

- запобігання термоядерній війні;
- запобігання забрудненню оточуючого середовища;
- запобігання виникненню нових епідеміологічно небезпечних хвороб.

До другої групи належать проблеми, розв’язання яких забезпечує прогресивний розвиток людства:

- непоновлюваність сировинних запасів;
- демографічний вибух;
- голод;
- подолання економічної відсталості країн;
- використання ресурсів світового океану;
- освоєння космосу;
- перебудова міжнародних відносин;
- використання альтернативних джерел енергії.

Другу групу проблем неможливо вирішити без попереднього розв’язання проблем першої групи.

Глобальні проблеми не породжені природою, вони, на жаль, є продуктом діяльності людини. Культура як феномен буття і самореалізації індивідів сприяла поступовому виникненню глобальних проблем. Тільки тоді, коли етична куль-

тура оволодіє свідомістю людей, а моральність стане нормою співжиття індивідів, культура буде здатною розв’язати глобальні проблеми. Глобальні проблеми є наслідком культурного розвитку і одночасно є його гальмом. Культурний процес як самодостатній оптимізується через систему зворотних зв’язків, які виконує індивід чи індивіди. З точки зору теорії систем, таке утворення самодостатнє для кореляції тих чи інших флуктуацій, якими є глобальні проблеми ХХІ ст. Такий підхід вимагає кооперативного соціоприродного розвитку. Йдеться про принципово нову екофільтру стратегію людської діяльності, в якій техногенні зміни не можуть випереджати усвідомлення їх моральних наслідків.

Сьогодні глобалізація загрожує вже не тільки маргінальним групам, а й представникам цілком благополучних верств населення, яких прийнято вважати основою суспільства — середньому класу. Зігмунд Батман у дослідженні “Індивідуалізоване суспільство” говорить про те, що створення кращих умов для вільного підприємництва передбачає низькі податки, нечисленність або повну відсутність правил і насамперед — гнучкий ринок праці. У більш загальному значенні це вказує на населення, не здатне чинити організований опір будь-яким рішенням, що приймає транснаціональний капітал. Унаслідок вивозу капіталу страждає населення розвинених країн. Навіть у США, де особистий успіх зведено у ранг американської мрії, активізується рух проти глобалізації. Антиглобалісти зосереджуються на боротьбі з корпораціями, що виводять робочі місця за межі США для одержання надприбутків. Вони не бажають допустити деіндустріалізації країни, тому що це реально загрожує економіці і робітничому класу. Вони вимагають, щоб держава повернулася до демократичних принципів і дала відсіч транснаціональним гігантам.

Один з ефектів “ножиців глобалізації” виразно описав У. Бек у праці “Безробітний капіталізм”. Він розповідає, як менеджери міжнаціональних концернів передислокують адміністративні служби в Індію, але своїх дітей віддають на навчання у кращі європейські університети, які фінансуються з державних бюджетів. Вони зовсім не бажають оселитися там, де створюються дешеві робочі місця і де можна платити дешеві податки. Вони вважають цілком природним користуватися досить дорогими політичними, соціальними і громадянськими правами, фінансову базу яких, тобто державний бюджет, вони самі ж і підривають. Вони насолоджуються збереженою природою,

воліють жити у відносно спокійних щодо криміналу європейських метрополіях. Однак своєю егоїстичною політикою у бізнесі, націленою винятково на прибуток, вони спричиняють руйнування європейського способу життя.

“Порожні знаки політичної суверенності за умов рабської економічної та ідеологічної залежності від Заходу — ці скляні буси, якими щедро обвиті шиї тубільних князьків — лише позірність свободи, ліберальний морок, прострочений про-світницький напій, яким пригощають нас ті, хто давно вже таємно перейшов на зовсім інші рейки”, — вважає Є. Булатов [3, 53].

Прив’язані до конкретної території уряди і реальні платники податків потрапляють у все більшу залежність від екстериторіального капіталу, що з неймовірною легкістю перекочує з одного місця в інше. В епоху глобалізації виник специфічно новий аморальний вид “торгівлі” — торгівля національними інтересами на глобальному фінансовому ринку. Товарами стали не лише економічні, а й географічні та культурні багатства. Національні культури брутально витискаються ерзацами маскультур, які пропагують відвертий гедонізм, деструктивну агресивність і нігілізм стосовно традиційної моралі. Значно посилюються індивідуалізація і соціальна диференціація суспільства [6, 53]. Ерозія національного економічного суверенітету неминуче призводить до занепаду моральних засад. Руйнування національної економіки і зростання контролю над нею транснаціональних корпорацій створюють сприятливий ґрунт для посилення впливу правого крила неоконсерваторів, які використовують економічну нестабільність для поширення ідей культурного і національного відродження.

Цілком очевидно, що зупинити глобалізацію неможливо, але що є справді можливим, так це послабити її негативні наслідки. З цією метою потрібно впроваджувати нові форми транснаціонального політичного та етичного регулювання, посилити солідарні зусилля національних урядів. “Відтак і пошуки гуманніших “моделей світу”, світу без насилля, можуть бути більш чи менш успішними, якщо люди будуть розглядати силу як засіб накопичення не зла, а добра”, — стверджує Л. Мазур [7, 176].

Отже, проблема перспективи розвитку людства напряму пов’язана з його здатністю перетворити енергію зла у силу любові. Адже любити — це означає і страждати, і співчувати, і виборювати своє місце під сонцем, і зберігати свою ідентичність.

Література

1. **Афонін Е. А.** Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз). — К.: ПАРАПАН, 2002.
2. **Бодрийяр Ж.** Насиліє глобального // Глобальний дискурс: Сб. ст. — Суми: ИТД “Университетская книга”, 2003. — С. 25–34.
3. **Булатов Е.** Под знаком глобализации // Глобальный дискурс: Сб. ст. — Суми: ИТД “Университетская книга”, 2003. — С. 50–54.
4. **Вейз Дж. Е.** Времена постмодерна. — Минск: Word Wide Printing, 2002.
5. **Головатий М. Ф.** Соціологія політики. — К.: МАУП, 2003.
6. **Жициньський Ю.** Бог постмодерністів. — Л.: Вид-во Українського Католицького ун-ту, 2004.
7. **Мазур Л.** Дух і плоть. — Л.: Простір, 2003.
8. **Сенченко М. І.** Латентні структури світової політики: Нариси з конспірології. — К.: МАУП, 2003.

The article devoted to the investigation of the challenges and the paradoxes, which are coming up in the conditions of the globalism and composes the menace for the national originality and the sovereignty of the nations and the states in planetary scale.

Надійшла 3 березня 2006 р.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ЖУКОВСЬКОГО НА ПОСТУ ВІЙСЬКОВОГО МІНІСТРА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 94–97

Розглядається політична діяльність О. Т. Жуковського на посту військового міністра Української Центральної Ради. На підставі історичних джерел і документів аналізуються кроки і помилки, зроблені Військовим міністерством Центральної Ради на шляху створення боєздатної і регулярної української армії впродовж березня – квітня 1918 р.

У сучасній політичній науці під політичною діяльністю розуміють сукупність обмислених дій як окремих індивідів, так і великих суспільних груп (класів, націй, партій, громадських організацій тощо), спрямованих на реалізацію своїх політичних інтересів. Особливого забарвлення політична діяльність набуває тоді, коли її головним суб'єктом стає конкретна історична постать в переломний момент історичної епохи.

Спробуємо на підставі історичних джерел і документів проаналізувати військову і політичну діяльність О. Т. Жуковського на посаді військового міністра Української Центральної Ради впродовж останнього місяця її існування.

Олександр Тимофійович Жуковський (1884–1925) відомий нам як громадсько-політичний та військовий діяч часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні.

Полковник О. Жуковський вперше з'являється на військово-політичному небосхилі України у червні 1917 р. після 2-го військового з'їзду. Його ім'я значиться серед членів Українського Генерального військового комітету в якості представника при генеральному штабі в Петрограді [4, 92].

З 29 січня по 25 квітня 1918 р. О. Жуковський виконував обов'язки товариша міністра військових справ і праці М. Порша; з 22 березня по 29 квітня 1918 р. — військовий міністр (кабінет В. Голубовича) Української Народної Республіки; з 1 квітня по 1 травня 1918 р. — морський міністр в уряді Центральної Ради. У 1919 р. — командир Окремого кордонного корпусу і начальник залоги

Кам'янця-Подільського. Саме так формувалася військово-політична кар'єра цього маловідомого широкому загалу діяча доби визвольних змагань в Україні.

В українській історіографії діяльність військового міністра О. Жуковського висвітлена дуже фрагментарно і докладно не досліджувалась [1; 3; 8; 10; 12; 14]. Певною мірою винятком може служити тільки праця сучасного дослідника В. Голубка “Армія Української Народної Республіки 1917–1918”, в якій на підставі різноманітних джерел автор намагається оцінити внесок О. Жуковського у важкий та повний суперечностей процес створення Армії УНР доби Центральної Ради [2, 193–202].

Особливого значення серед історичних джерел набувають неопубліковані спогади самого міністра, написані їм власноруч під час перебування в Лук'янівській в'язниці, куди він потрапив за наказом німецької влади наприкінці квітня 1918 р. [15]. Завдяки цим спогадам ми можемо простежити за зміною поглядів самого автора щодо подій того періоду.

Із скупих свідчень, наведених в історичній літературі, ми майже нічого не знаємо про місце народження, дитячі та юнацькі роки О. Жуковського. Так, у звіті судового засідання німецько-польового суду, опублікованому в газеті “Киевская мысль”, зазначено, що він “був маленький з малоінтелігентним обличчям, з вусами. Про себе військовий міністр повідомив, що закінчив Одеське юнкерське училище, підполковник, 33 роки” [6].

Для кращого сприйняття і розуміння особистості О. Жуковського певний інтерес становлять свідчення людей, учасників тих подій, авторів праць з української революції і численних мемуарів, які безпосередньо знали або бачили військового міністра у той період.

Найчастіше з ім'ям військового міністра О. Жуковського пов'язують викрадення київського банкіра А. Ю. Доброго, яке відбулося в ніч 24 квітня 1918 р. Керувало викраденням Міністерство внутрішніх справ на чолі з М. Ткаченком. Для німецького командування це стало формальним приводом до розпуску Центральної Ради, впровадження військово-польових судів, арешту і суду над учасниками викрадення [5].

Суд відбувся 24–25 квітня 1918 р. і широко висвітлювався в тогочасній київській пресі. Загалом він залишив зовсім не позитивні враження від поведінки його підслідних у спогадах сучасників. “Підсудні — військовий міністр, два директори департаменту і начальник карного розшуку трималися дуже погано, — розповідав пізніше на сторінках газети співробітник редакції “Киевская мысль” С. Сумський. — Вони виправдовувалися, плутали, просили про полегкість і знову плутали, плутали без кінця” [11, 113].

Свій військовий пост Олександр Тимофійович дістав після боїв під Крутами 29 січня 1918 р., коли почались активні дії військ Центральної Ради проти армії більшовицької Росії. Його призначення без належної військової освіти на цю відповідальну посаду в такий скрутний для долі Української Народної Республіки стало певною мірою наслідком антимілітарної політики попередників на посту військового міністра (М. Порша, Г. Сиротенка та А. Немоловського), яка призвела до того, що на початку війни Україна залишилась майже без військ.

Ось чому новому міністру з першого дня перебування на цій посаді самому довелося брати участь у вуличних боях, щоб захопити готель “Прага” в Києві [15, арк. 2–4], потім із залишками українських військ він відступав з боями зі столиці під тиском переважаючих за чисельністю більшовицьких сил, а трохи пізніше, після підписання у березні 1918 р. Брест-Литовського мирного договору України з країнами Четверного союзу, разом з новими союзниками повернувся знову до Києва [15, арк. 12–25].

Щоб оцінити О. Жуковського як військового діяча, посада якого була однією з ключових в уряді Центральної Ради, з погляду автора цієї статті, треба відтворити ситуацію навколо Військового

міністерства та Генерального штабу того періоду, проаналізувати накази Військового міністерства і військові закони Центральної Ради, вихід яких хронологічно збігається у часі з перебуванням О. Жуковського на посаді військового міністра, розглянути ті чи інші дії міністра, спираючись на спогади сучасників та його особисті мемуари.

Як свідчать дослідження сучасних істориків, до складу Військового секретаріату Центральної Ради і Генерального штабу було залучено одних з кращих фахівців з вищою військовою освітою (генерал-лейтенант О. Галкін, генерал-майори О. Астаф'єв і М. Кирпичов та ін.) [7, 27, 60, 71, 91; 13, 15, 84–85]. На керівних посадах у військах працювали генерали К. Прісовський, В. Зелинський, С. Дядюша, полковник В. Петрів та ін.

Пізніше генерал М. Омелянович-Павленко згадував: “Головний штаб тоді являв собою оригінальну установу. Передусім вражала мішанина в його особовому складі. З одного боку, тут були старшини вищої службової кваліфікації, з другого — військові, які ніколи й нічого не мали спільного з штабною службою. Через те штабна машина “кульгала на всі чотири”, а видатність її праці була значно менша, ніж вимагав час” [9, 72–73].

Отже, на цьому тлі постать О. Жуковського виглядає досить скромно. Очевидно, крім вищої військової освіти йому бракувало політичного досвіду і військового світогляду, необхідних для діяча державного масштабу, які він намагався хоч частково компенсувати власною мужністю і певною долею авантюризму. Правильність цієї думки підтверджує наведений нижче аналіз його кроків і дій упродовж перебування на посаді військового міністра.

Як і переважна більшість його однопартійців — членів Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), О. Жуковський відстоював ідею побудови української армії міліційного типу. Саме цю помилку, якої припустилася Центральна Рада на початку свого існування, треба було виправляти в нових несприятливих для України зовнішньополітичних умовах.

Першим розпорядженням О. Жуковського на посаді військового міністра був наказ про суворий облік усього військового майна, яким могли розпоряджатися лише українські військові частини [2, 193]. Фактично це було викликом німецько-австрійському командуванню, котре вважало це майно своїми військовими трофеями.

15 березня 1918 р. на засіданні уряду О. Жуковський виступив із промовою, в якій накреслив головні напрямки діяльності Військового мініс-

терства, спрямовані на створення регулярних Збройних сил України. Так, з його виступу виходило, що Військове міністерство веде підготовку до призову до української армії (осіб 1901 р. народження), завдяки якому армія Центральної Ради у травні 1918 р. мала отримати 250 тисяч новобранців. Для підготовки офіцерських кадрів передбачалось організувати інструкторську школу, яка повинна була підготувати 1200 офіцерів [2, 193].

Планувалося відкриття Академії Генерального штабу та організації відділів управління міністерства за всіма військовими галузями, їх технічного апарату на місцях у формі губернських та повітових комендантів, на яких були покладені обов'язки військових начальників обліку призовного контингенту.

“Армія організується на демократичних засадах, — заявив О. Жуковський. — Офіцери — начальники для солдатів тільки, коли вони видають накази по службі. Поза тим — усі рівні” [15, арк. 2]. Водночас міністр беззастережно стверджує про необхідність суворого дотримання в українській армії принципу єдиноначальності та суворой дисципліни.

24 березня 1918 р. на засіданні Малої ради О. Жуковський повідомив, що завданням Військового міністерства є організація на демократичних засадах такої регулярної армії, яка зможе потім перейти до міліційного принципу [14, т. 2, 132]. У квітні 1918 р. штаб Армії УНР опрацював проект закону “Загальні підстави військової служби” [14, т. 2, 135].

17 квітня 1918 р. О. Жуковський призначив виконувачими обов'язки командирів корпусів: Київського — генерала І. Мартинюка, Волинського — генерала С. Дядюшку, Подільського — генерала Ф. Колодія, Чернігівського — генерала О. Дорошкевича, Полтавського — генерала О. Осецького, Харківського — генерала І. Васильченка [2, 202].

На початку березня 1918 р. відбулася суттєва реорганізація вищих командних установ Армії УНР. Було ухвалено Військовий статут, текст присяги на вірність Україні, Положення про політичне становище військовослужбовців, сформовано на засадах мобілізації Запорізький корпус. Територію України було поділено на 8 військових округів.

Калейдоскопуказів і розпоряджень, пов'язаних із законодавчою, організаційною і практичною діяльністю, що вийшли з Військового міністерства у період керівництва ним О. Жуковським,

свідчить про відсутність у військового керівництва України єдиної концепції щодо створення збройних сил держави.

Наприклад, Закон про формування народної армії на міліційній основі (січень 1918 р.) суперечив рішенням про перехід до постійної і регулярної армії (квітень — травень 1918 р.) і на практиці привів до негативної ситуації, коли напіврегулярні військові формації міліційного типу — Вільного козацтва за своєю чисельністю (понад 76 тисяч осіб) значно переважали регулярні війська Центральної Ради (близько 16 тисяч осіб). Саме тому Військове міністерство вже на початку березня 1918 р. звернулося до Центральної Ради з проханням дати санкцію на розпуск Вільного козацтва, мотивуючи цей крок тим, що Військове міністерство не може контролювати діяльність цього формування. Усе це призвело до загострення стосунків між Військовим міністерством і самостійницькими партіями, внаслідок чого ще більше послабла політична єдність в Центральній Раді.

Не були успішними кроки О. Жуковського на посту міністра військових справ. 15 березня 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів О. Жуковський повідомив про проведення до 25 березня 1918 р. повної демобілізації Флоту і про оголошення набору матросів на конкурсній основі.

Підсумком роботи Військового міністерства стало те, що у квітні 1918 р. Україна, як і в січні цього року, не мала ні боєздатної української армії, ні продуманої військової концепції.

І в цьому фатальному для України періоді не останню роль відіграло окупаційне командування Німеччини і Австро-Угорщини, яке було не зацікавлене у відтворенні сильної і боєздатної української армії, бо розглядало Україну окупованою країною.

Дуже показовими є факти протидії окупаційній політиці Німеччини та Австро-Угорщини з боку Військового міністерства Центральної Ради. Багато зусиль О. Жуковський особисто доклав для повернення в Україну Синьої та Сірої дивізій, які складались з військовополонених-українців. Але всі ці титанічні зусилля були зведені нанівець, коли німці роззброїли ці дивізії разом з Галицьким полком січових стрільців лише за кілька днів до гетьманського перевороту, який відбувся 29 квітня 1918 р.

Маловідомими фактами є участь О. Жуковського у зриві планів німецького військового командування щодо використання українських військ у

роззброєнні польської дивізії Довбур-Мусницького [15, арк. 88–89], створення потай від німців окремої української військової групи, яка повинна була першою визволити від більшовиків Кримський півострів [4, 152]. Саме такої поведінки не могло пробачити О. Жуковському німецьке командування, яке заарештувало і ув'язнило його 29 квітня 1918 р.

Історія надала Центральній Раді дуже мало часу для створення боездатної армії та діючих державних інститутів, проте помилки, припущені на початку державного будівництва, відсутність у політичного керівництва країни єдності щодо планів військового будівництва та політичної консолідації, фахових діячів та несприятлива зовнішньополітична для України обстановка стали тими фатальними чинниками, які не дали українському народові на той час стати повноправним господарем на своїй землі. І тому цей сумний досвід має бути належним чином досліджений, вивчений і врахований наступними поколіннями українців.

Література

1. **Верстюк В., Остапко Т.** Діячі Української Центральної Ради: Біогр. довід. — К.: Наук. думка, 1998. — 256 с.
2. **Голубко В.** Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. — Л.: Кальварія, 1997. — 276 с.
3. **Енциклопедія** українознавства. Загальна частина: У 3 т. / Гол. ред. проф., д-р В. Кубійович, проф., д-р Кузеля. — Мюнхен; Нью-Йорк: Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1949. — 4015 с.
4. **Історія** українського війська (від княжих часів до 20-х років XX століття): У 2 т. — К.: Варта, 1995. — Т. 2. — 463 с.
5. **Кагальницький М.** Незаконный арест банкира привел к падению правительства Украины // Киевские ведомости. — 1998. — 27 апр. — С. 4.
6. **Киевская мысль.** — 1918. — 24 июля. — С. 4.
7. **Колянчук О., Литвин М., Науменко К.** Генералітет українських визвольних змагань. — Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. — 284 с.
8. **Литвин С.** Суд історії. Симон Петлюра і петлюріана. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. — 639 с.
9. **Омелянович-Павленко М.** На Україні 1917–1918 рр. — Прага: Накл. комітету, 1935. — 118 с.
10. **Полонська-Василенко Н. Д.** Історія України: У 2 т. — Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. — К.: Либідь, 1993. — 606 с.
11. **Революция** на Украине: По мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев; Под ред. Н. Н. Попова. — М.; Л.: Госиздат, 1930. — 435 с.
12. **Солдатенко В. Ф.** Українська революція. Історичний нарис: Моногр. — К.: Либідь, 1999. — 976 с.
13. **Тинченко Я.** Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття (1917–1921 рр.). — Ч. 1: Біогр.-довід. — К.: Тираж. центр УРП, 1995. — 259 с.
14. **Українська** Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. — К.: Наук. думка, 1996–1997.
15. **Центральний** державний архів вищих органів державної влади і державного управління України (ЦДАВО України). — Ф. 3543с, оп. 2, спр. 1, 165 арк.

The author of this article has examined the Aleksandra Gukovski's political activity on the post of the Military minister of Ukrainian Central Rada in Mach — April 1918. Overanalyzed and reconstructions deposit role of the Military ministry of Ukrainian Central Rada in the process of the building of the Military force and military struggle for liberty and freedom of Ukraine.

Надійшла 17 лютого 2006 р.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 98–102

Проаналізовано основні підходи до розуміння трансформаційних процесів у сучасному суспільстві, наведено головні сценарії подальшого ймовірного розвитку людської цивілізації. Розглянуто вплив глобальних тенденцій на традиційні державні та національні утворення, визначено характерні риси цих видозмін та їх можливі наслідки у найближчій та у віддаленій перспективі.

Історичний досвід свідчить, що в різні історичні періоди завжди відбувались якісні та кількісні зміни у характері суспільних відносин, у соціально-політичній структурі, в інституційних, соціальних процесах. У результаті різноманітних трансформацій утворювалися якісно нові соціальні устрої. Проте такі періоди характеризувались особливим напруженням, гостротою і невизначеністю соціально-політичної ситуації, кризами і катастрофами, що загрожували глобальній стабільності та взагалі існуванню людства. У наш час світ переживає саме такий період, коли нагально потрібно якісно перебудувати всю світову систему на багатьох рівнях. У зв'язку з цим перед наукою постає завдання глибоко проаналізувати трансформаційні процеси, що відбуваються нині.

Трансформаційні процеси сучасності знайшли своє відображення у працях М. Головатого, М. Делягіна, З. Бжезінського, О. Тоффлера, С. Хантінгтона. Однак зміни у суспільстві настільки швидко відбуваються, що існує нагальна потреба в їх постійному переосмисленні та аналізі.

Досліджуючи цю проблему, ми виходимо з того, що в останні десятиліття все чіткіше виявляється глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, нині у всьому світі прискореними темпами йдуть потоки інформації, товарів, послуг, робочої сили.

Сучасні процеси і проблеми глобалізації відзначаються двома головними векторами. З одного боку, це ті явища, які власне спричиняють об'єктивність та невідворотність глобалізації як всесвітнього, всеохоплюючого процесу. Це розвиток фінансово-економічних світових структур, створення світового інформаційного поля

та обмін найрізноманітнішою інформацією, можливість вільного пересування з одного регіону планети в інший, доступ до світових матеріальних та духовних цінностей, поява загальнолюдських проблем існування і пов'язаних з ними загальноцивілізаційних виборів. З іншого боку, це явища, пов'язані з державним, національним, культурно-етнічним та особистісним самоствердженням, що так чи інакше ставлять проблему осмислення тих меж розвитку глобалізму, за якими може відбутися нівелювання різноманіття людських спільнот або ж виникнуть зворотні процеси, пов'язані з цілеспрямованими зусиллями різних соціальних суб'єктів (особистостей, націй, держав, міждержавних об'єднань і т. ін.), що спрямовані на збереження своєї етнокультурної чи індивідуальної самобутності та на запобігання іншокультурним впливам (ці процеси сьогодні спостерігаються майже в усіх країнах). Кожна країна неминуче постає перед вибором, необхідністю пошуку власної відповіді на виклики та загрози, небезпеки та ризики, засоби ідентифікації та прориву.

Ідентифікація України як країни, держави і суспільства, її місця, можливостей та перспектив у глобалізованому світі дасть змогу, з одного боку, знайти адекватні відповіді на виклики, загрози і небезпеки сучасного світу, а з іншого — визначити стратегію поведінки, орієнтири розвитку, засоби та механізми інтеграції до цивілізованої спільноти, тобто обрати сценарій розвитку, який, будучи національно зорієнтованим, демонстрував би конкурентоспроможність, здатність захищатися від зовнішньої експансії мирними, цивілізованими засобами. Таким чином, виконання поставлених завдань допоможе

віднайти оптимальний шлях розвитку нашої країни в умовах глобалізації.

Нині проблему розвитку суспільства можна вважати достатньо актуальною, оскільки масштабні зміни в нашій країні відбуваються на тлі серйозних трансформацій всього сучасного світового співтовариства, у багатьох сферах якого спостерігаються значні кризові явища, що потребують докладного вивчення передусім для пошуку виходів із кризового стану. Зараз ми стоїмо перед вибором того, яке місце у глобальному світі ми прагнемо посісти — місце країни, яка думає лише про своє виживання, або місце країни, яка здатна впливати на загальні процеси розвитку людства й бере активну участь у формуванні світової спільноти нового типу.

Зміст трансформацій полягає в переході системи від одного якісного стану відносної рівноваги до іншого через період кризи, який відзначається посиленням відхилень від рівноваги, нестабільністю, невизначеністю, занепадом виробництва, загостренням соціально-політичних та інших суперечностей. Суттєво, що ці зміни стали багатогримирними, багатозначними, такими, що потребують множинної інтерпретації.

Особливості, структура, наслідки нинішніх трансформацій не можуть бути пояснені лише за допомогою панівних раніше парадигм. З ускладненням, розвитком суспільства відбувається збільшення кількості можливих варіантів його розвитку, а це стимулює дослідження сучасних тенденцій розвитку глобального суспільства.

Термін “глобалізація” з’явився порівняно недавно, тому в першоджерелах, а саме в енциклопедичних і філософських словниках, він ще не знайшов свого досить повного віддзеркалення. Хоча вже сьогодні немає ніякого сумніву в тому, що процес глобалізації відіграватиме визначальну роль у всій подальшій історії розвитку людства.

Існує кілька основних підходів до визначення сутності глобалізації, при цьому всі вони є правильними і взаємодоповнюють один одного, дають можливість розглядати глобалізацію як об’ємне, багатогримирне явище. Можна виокремити наступні тлумачення поняття глобалізації:

1. Глобалізація як планетарний характер тих чи інших процесів [5, 183].

2. Глобалізація як взаємозалежність економічна, інформаційна, екологічна, культурна [3, 31].

3. Глобалізація — історичний процес, який триває впродовж багатьох століть.

4. Сповідування єдиних цінностей, слідування єдиним звичаям та нормам поведінки, прагнення до загальної уніфікації та універсалізації.

5. Процес руйнування національного та державного суверенітету під впливом глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних керівних структур, які взаємодіють на рівних не тільки між собою, а й із самими державами.

6. Нова американська концепція світового устрою, який має вигляд піраміди, на вершині якої перебувають США — керівник, нижче розміщуються декілька країн-митрополій — помічники керівника. На середньому рівні розташовуються країни зі стабільним рівнем добробуту. На нижньому ж рівні, у фундаменті піраміди, перебувають всі інші країни — третій світ.

7. Сукупність глобальних проблем, серед яких найчастіше називають такі:

- демографічні, медичні проблеми (наприклад, для подвоєння чисельності населення земної кулі знадобилося всього 37 років проти 100 років для попереднього подвоєння) [8, 271];
- збільшення прірви між багатими і бідними країнами та народами;
- дефіцит та нераціональне використання природних ресурсів, проблема утилізації відходів виробництва та життєдіяльності людства;
- попередження екологічних катастроф;
- гуманізація та демілітаризація економіки;
- становлення постіндустріальних технологій, інформатизація суспільства (мікро- та нанотехнології, гена інженерія);
- деєтатизація економіки;
- посилення соціальної стратифікації, формування мегасуспільства;
- утвердження демократизації суспільства.

8. Принципово новий процес росту і розвитку, який відкриває безпрецедентні можливості для самореалізації та саморозвитку людини.

Поняття “глобалізація суспільства” позначає сьогодні вельми складний і багатоаспектний процес розвитку світової спільноти, який охоплює не тільки економічні та геополітичні аспекти, а й досить тонкі аспекти психологічного і культурологічного плану, наприклад, такі, як національна ідентичність і духовні цінності [7].

Вихід людської діяльності за національні межі, створення транснаціональних форм її організації зумовлює кардинальні зміни побуту індивідів, соціальних груп і спільностей. Фактично вже йдеться про створення глобального співтовариства.

ва — мегасуспільства, в якому національно-державні утворення виступають як більш чи менш самостійні структурні одиниці.

Мегасуспільство виростає на базі вже усталених форм буття. Становлення мегасуспільства починається з динамічних змін у різних видах економічної діяльності. Зміни помітні і в соціальній сфері, і в політичному житті, і в галузі культури. Інша справа, що ці сфери більш інерційні, ніж економіка, тому їм потрібно більше часу для того, щоб зміни, які відбуваються у них, стали помітними.

Суперечливе ставлення до глобалізації зумовлене тим, що її наслідки для багатьох систем на сучасному етапі є руйнівними та деструктивними. Перелічимо найважливіші причини потенційної конфліктності та ризикогенності глобалізаційних процесів:

- 1) фундаментальні відмінності у рівнях розвитку людських спільнот, можна навіть говорити про те, що людство живе у різних часах, просторах, вимірах та світах;

- 2) величезна різниця між потенціалами суспільств, тобто існує чимала нерівність у стартових умовах;

- 3) члени світового співтовариства поділені на тих, хто потрапив у річище світових тенденцій, і тих, хто перебуває за його межами;

- 4) велика культурна різноманітність людства.

Складною проблемою нинішнього етапу глобалізації є механізми керування загальносвітовими процесами, бо людство побоюється, з одного боку, можливості переходу до авторитарного або тоталітарного глобального суспільства, а з іншого — скочування у прірву некерованості та хаотизації процесів.

Ті засоби управління, контролю, координації, які впродовж століть створювалися на національно-державному рівні, значною мірою втратили свою ефективність, їх необхідно видозмінювати. Це стає ще актуальнішим у зв'язку з тим, що у мегасуспільства формується його "темний двійник", який складається із широкого набору тінювих, асоціальних та злочинних видів діяльності, що швидко набувають глобального характеру. Так, упродовж останніх двох-трьох десятиліть стрімко збільшилася питома вага тінювої економіки у світовому господарстві. Навіть в Австрії, Німеччині, Швейцарії (німецькомовні країни, відомі своєю повагою до закону та вмінням господарювати) за період 1975–2002 рр. питома вага тінювої економіки зросла у кілька разів (від 2–6 до 10–16 %). Щорічний обіг світової тінювої економіки стано-

вив понад 20 % офіційного світового виробництва, що дорівнює обсягу ВВП США [2, 45]. Подібна ситуація надає великі можливості для впливу на чиновників і політиків.

Мегасуспільство є суспільством глобальних мереж, які перебувають у постійному русі та швидко змінюють свою конфігурацію. Об'єктом впливу стає не стільки матеріальний світ, скільки людська свідомість, особлива увага приділяється розвитку комунікативних технологій, "суттєвого значення набуває соціальна маніпуляція як метод управління, що полягає у розвитку прихованих впливів на масову свідомість і поведінку людей з метою примусу їх діяти чи виявляти пасивність в інтересах певних соціальних сил" [1, 69]. Змін зазнають навіть самі механізми соціалізації індивідів, груп.

Людина звільняється від жорсткої прив'язки до певного середовища, відкриває нові можливості вибору життєвої стратегії, однак загострюються проблеми внутрішнього самовизначення, побудови власної ієрархії ідентичностей. Індивід зберігає ідентифікацію з традиційною великою та малою спільнотами (національно-державною, етнічною, соціальною, професійною, територіальною) та одночасно формує нові ідентичності, що виходять за межі традиційних об'єднань. Так, мегасуспільство зумовлює появу глобальної ідентифікації, формування "громадянина світу".

Глобалізація надає процесам розвитку соціальних структур сучасного суспільства наднаціонального виміру, створює наднаціональні зв'язки. Вона вимагає хоча б мінімальної сумісності політичних систем. ТНК, міжнародні професійні спільноти, позаурядові організації, неформальні групи за інтересами відіграють все більшу роль не тільки у світовій економіці, а й у політиці.

Сучасна світова політика має вирішити важливе завдання — забезпечити керованість у новому масштабі: по горизонталі — на всьому просторі планети, по вертикалі — на всіх рівнях організації, від локального до всесвітнього. Саме міждержавні відносини є базою для створення кристалічної решітки всієї складної системи світових зв'язків.

Наведемо сновні риси сучасного світового устрою:

1. *Розширення і ускладнення поняття "національна сила, потужність"*. Одночасно з такими традиційними показниками, як територія, населення, армія, починають фігурувати нові показники сили — інформаційно-комунікаційний потенціал, становище на світових фінансових ринках, швидкість освоєння нових технологій, можливість

впливу через міжнародні світові організації, наявність ідейно-політичних важелів впливу.

2. *Роздвоєння правових основ.* Після “холодної війни” швидко поглибився розкол правових основ світоустрою. З одного боку, ніхто не відміняв традиційних принципів суверенітету держав, на яких базувалася система міжнародних відносин упродовж століть. Держави були і залишаються взаємовизнаними державами-суверенами, які мають всю повноту прав і повноважень в межах встановлених кордонів.

З іншого боку, все сильнішою стає тенденція визнання прав людини як основоположного принципу, у тому числі на рівні міжнародних відносин. На сучасному етапі вона зосереджена на захисті прав особистості від сваволі з боку “своєї” держави, що часто використовується як привід для втручання у внутрішню політику держав.

3. *Неможливість ізоляціонізму.* Ніхто не може уникнути впливу глобалізаційних процесів, жодна форма ізоляції не може захистити людину від їх впливу.

4. *Поступовий відхід від ігор “з нульовою сумою”.* Змінюються правила гри на міжнародній арені: виграші одних перестають бути програшами інших, і навпаки.

5. *Більш жорсткий поділ держав за рангами та в певних системах взаємовідносин.* Сильні та слабкі сторони проявляються швидше та чіткіше, що зумовлює помітний потяг країн до об’єднання зусиль.

6. *Стимулювання інтеграційних процесів різного типу та ступеня інтенсивності.* Відбувається стимуляція створення великих, відносно однорідних соціальних просторів, які охоплюють території кількох сусідніх держав, що мають приблизно однаковий рівень розвитку. На базі цих центрів сили формуються великі суперрегіони, в середині яких взаємодія має підвищену інтенсивність. Суперрегіони рухаються у напрямку інтегрій — наднаціональних політичних об’єднань зі своєю валютою, моделями економічного регулювання, правовими інститутами, структурами управління, системами безпеки.

7. *Розмивання меж між зовнішньою та внутрішньою політикою.* Нині Захід з 15 % населення Землі контролює понад 70 % світових ресурсів, виробництва, споживання. Він хоче закріпити та зберегти такий стан. Процес глобалізації дає йому потужні важелі контролю, стримування, а при потребі — й ліквідації потенційних конкурентів (може варіюватись від надання позик до застосування зброї).

Зовсім недавно Захід на чолі зі США був прихильником єдиного (всесвітнього) проекту руху людства по шляху прогресу. Саме так трактувалася реалізовувана Заходом доктрина вестернізації. Зараз турботи про єдиний розвиток світу мають значною мірою декларативний характер, оскільки вони не підкріплені виконанням реальних програм і заяви про потребу вирішувати загальнолюдські проблеми у багатьох випадках зумовлені усвідомленням небезпеки, яка може загрожувати їх власним країнам.

Величезна прірва у рівні добробуту між багатими і бідними країнами, яка призвела до катастрофічного розшарування світової системи, не була зумовлена лише природним ходом подій чи об’єктивно заданих закономірностей, її виникнення спричинено політикою світових лідерів.

Усі сучасні суспільства є суспільствами ризику. Причина цього феномена полягає в таких очевидних процесах сучасності, як модернізація, технологізація і глобалізація. Розвиток людства постійно супроводжується суспільним виробництвом ризиків, причому останній вид виробництва є домінуючим, а збитки від нього мають тенденцію до переважаючих над здобутками техніко-економічного зростання. Такі ризики характеризуються:

- а) глобальним характером поширення, віддаленістю, невидимістю, невизначеністю, ірраціональністю;
- б) невідомістю;
- в) складністю страхування та прогнозування.

Від ризиків не можна відгородитися кордонами, захиститися економічними санкціями чи соціальними бар’єрами. Більше того, економічна модернізація країни, глобалізація соціальних відносин надають процесу продукування, накопичення, концентрації, розподілу та поширення ризиків небачених раніше масштабів. Поза сумнівом, що ризики загрожують проникненням як в економічно розвинені країни, так і в економічно відсталі регіони, де ступінь безпеки й охорони людського життя неймовірно низький.

Потенції, закладені у глобалізації, є далеко не однозначними і не одноваріантними, коли йдеться про їх реалізацію. Як позитиви, так і негативи глобальні гравці можуть (залежно від своїх завдань та інтересів) форсувати чи то в одну (позитив), чи то в іншу (негатив) сторону. Самі ж результати глобалізації в таких випадках часом виходять далеко за межі об’єктивних та закономірних процесів розвитку. І це часто справляє істотний вплив на силу глобальної експансії (що, як правило, йде від Заходу) щодо народів і країн, позбавлених в си-

туації глобалізації конкурентних переваг [4, 245]. Необхідна корекція поведінкового стереотипу глобальних гравців в межах об'єктивної заданості процесів глобалізації.

Існує кілька загальноновизнаних варіантів подальшого розвитку глобалізаційних процесів, які можуть привести до різних наслідків:

1) сценарій глобальної гомогенності, в межах якої весь світ стає точною копією західного способу життя;

2) війна всіх проти всіх;

3) сценарій “периферійної корупції”, за яким “периферія” суспільства сприймає західну модель та деформує її, адаптує до власного способу життя;

4) позитивний сценарій діалогу та обміну культур, цінностей, моделей: всі типи суспільств набувають синтетичного характеру, доповнюють привнесену ззовні глобальну форму (стиль, техніку) місцевим змістом.

Таким чином, унаслідок трансформаційних процесів населення України має прийти, зрештою, до усвідомлення себе як цілісного організму і єдиного політичного співтовариства. У цьому, власне, і виявляється синергетичний ефект самоорганізації складних систем [6, 8–32].

Масштаби виробництва ризиків, що зростають, приводять в українському суспільстві до необхідності зміни характеру реакції суспільства на виробництво, поширення і “споживання” ризиків, особливо це стосується реакції на ризик чотирьох агентів суспільства, що беруть участь як у виробництві, так і у споживанні ризиків: держави, інститутів цивільного суспільства (політичних партій, неурядових організацій і т. ін.), науки і населення. У процесі становлення в Україні сучасного суспільства склалася багатополюсна і рухома система політичних сил, це є своєрідною формою колективної рефлексивності, коли суспільство, яке постало перед небезпекою для свого існування, формує колективні суб'єкти з метою нейтралізації цієї небезпеки: що більше небезпека для суспільства, то вище вірогідність появи таких колективних соціальних і політичних суб'єктів.

Суспільство ризику — це суспільство, яке здатне під впливом насамперед внутрішніх, тех-

ногенних або антропогенних впливів призвести до втрат (техногенні або соціогенні катастрофи, руйнування, біль, страждання людей) або надбань, здобутків (благ, соціального або культурного капіталу) певного суб'єкта діяльності (людина, група, співтовариство, суспільство). Нормою функціонування такого суспільства загрожує стати надзвичайний стан як перманентне відтворення ризику в кожному акті соціального виробництва. Маючи подвійний сенс, ризики є результатом дії чи бездіяльності, виникають або природним шляхом у процесі еволюції суспільства, або соціально конструються, у тому числі засобами політичної реклами, провладних структур, представниками політичних партій, конкуруючими групами інтересів. Таким чином, аналіз нинішньої ситуації ставить нас перед нагальною потребою розробки не тільки теоретичних підходів трансформаційних процесів сучасності, а й робить необхідним вироблення та впровадження у життя нових технологій підвищення адаптаційного потенціалу українського суспільства до сучасних світових умов.

Література

1. **Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю.** Велика розтока (глобальні проблеми сучасності): соціально-історичний аналіз. — К.: Парапан, 2002. — 352 с.
2. **Грани** глобализации: Трудные вопросы современного развития. — М.: Альпина Паблицер, 2003. — 592 с.
3. **Дилигенский Г.** Актуальные вопросы глобализации // Международная экономика и международные отношения. — 1999. — № 4. — С. 31.
4. **Мартин Г. П., Шуман Х.** Западная глобализации: атака на процветание и демократию. — М.: Альпина, 2001. — 335 с.
5. **Радугин А. А.** История России: Россия в мировой цивилизации. — М.: Центр, 1998. — 346 с.
6. **Соколенко С. І.** Глобалізація і економіка України. — К.: Логос, 1999.
7. **Щербина О. В.** Проблеми глобалізації світової економіки // Финансовая консультация. — 2001. — № 15. — С. 14–17.
8. **Яковец Ю. В.** Циклы. Кризисы. Прогнозы. — М., 1999. — 448 с.

The proposed article represents an attempt to find out how globalization — a world scale phenomenon — affects nation states, in particular, Ukraine. As an ad hoc definition on the term globalization, the author takes the following: this is historical process of intensification of contacts among various parts of the world, which result in an increase differentiation in life of the peoples of the world.

Надійшла 13 лютого 2006 р.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕФОРМИ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 103–110

Розглядаються сучасні проблеми демократії й парламентаризму в Україні в контексті історичного розвитку та культурної специфіки. Йдеться про характерний розрив між інтересами парламентарів та інтересами електорату, що свідчить про невиконання Верховною Радою України інституційних функцій та функцій узгодження суспільних інтересів. Обґрунтовується положення про подальшу демократизацію політичної системи в Україні через удосконалення парламентського представництва і демократичної соціалізації населення, процес якої прискорюватиметься політичною реформою.

Інститут парламентаризму є ключовим елементом сучасних політичних систем: ступінь демократизації суспільства залежить від рівня наукового осмислення сутності парламентаризму, його впровадження в політичну практику держави. Інтерес до проблем функціонування інституту парламентаризму у вітчизняній політичній науці зумовлений процесами, що відбуваються в українському суспільстві.

На сучасному етапі розвитку України як демократичної держави необхідна подальша модернізація як її політико-правового устрою загалом, так і окремих політичних інститутів. Очевидно, що невід'ємною умовою стабілізації демократичної політичної системи нашої країни є найповніше використання в суспільно-політичній практиці ідеї парламентаризму.

Взаємозалежність системної кризи пострадянської України й нездатності Верховної Ради ефективно виконувати функції демократичного парламенту визначили доцільність проведення конституційної реформи. В рамках трансформації українського суспільства активізувався конституційний процес, у зв'язку з чим центральним питанням політичної реформи стала зміна форми державного правління, перерозподіл повноважень між парламентом і Президентом України. Від того, наскільки успішною виявиться проведена реформа, залежить не тільки демократична визначеність політичної системи країни, а й можливість інтеграції України в європейські структу-

ри в рамках проголошеного зовнішньополітичного курсу.

Актуальність розгляду сучасних проблем демократії й парламентаризму в Україні в контексті історичного розвитку та культурної специфіки підтверджується дослідженнями багатьох західних політологів. Так, один з найвагоміших серед них С. Хантінгтон вважає, що сучасна глобальна політика нині вибудовується по-новому, відповідно до напрямку розвитку культури, під впливом модернізації [15, 185].

Основні етапи генези теорії демократії і парламентаризму досліджували у своїх працях Платон, Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, М. Вебер, Г. Гегель, С. Верба, А. Лейпхарт. Крім того, С. Хантінгтон, Г. Алмонд, Р. Даль, Г. Колодко, А. Пшеворський та інші вчені вивчали зв'язок політичних партій і парламенту, а також проблеми теорії політичних систем, глобалістики і транзитології. У вітчизняній та російській політологічній літературі до проблем удосконалення політичної системи, представницької влади та реформування виборчої системи звертались такі вчені, як В. Липинський, В. Соловйов, М. Бердяєв, М. Орзіх, М. Томенко, А. Андресюк, В. Опришко, В. Цветков, А. Гальчинський, В. Горбатенко та ін.

Спробуємо проаналізувати сутність інституту парламентаризму як суб'єкта демократичного процесу, трансформацію парламенту України в пострадянський період, оцінити його сучасну модель в існуючих соціально-політичних умовах.

Унікальність парламенту як політичного інституту полягає в його ролі посередника між суспільством і органами виконавчої влади; це система, в якій формується владна воля націй на підставі представництва структурованих груп інтересів на державному рівні. На етапі демократичних реформ зміна соціальної структури відбувається зазвичай форсованими темпами, тому часто трапляється так, що необхідні інституціональні перетворення відбуваються зі значною часовою затримкою. Інертність української політичної системи зумовлена здебільшого недоліками у функціонуванні інституту парламентаризму: сучасна українська політична практика доводить, що за багатьма параметрами владні інститути не здатні управляти соціально-економічними і політичними процесами. Визначними рисами розвитку пострадянської України є тривала нестабільність всієї державної системи, яка поглиблюється через відсутність форм реальної відповідальності владних структур за подолання модернізаційного синдрому.

Скорочення перехідного періоду демократичної трансформації в Україні об'єктивно вимагає формування працездатної системи зворотного зв'язку між соціальним середовищем і політичною системою. І тут роль національного парламенту важко переоцінити. Процес консолідації демократичного суспільства має відбуватися на тлі досягнення українським парламентом відповідних зовнішніх форм (демократичної системи виборів і конституційного закріплення відповідних парламентських повноважень, що характерні для парламентаризму західного типу). Наповнення цих форм демократичним змістом має супроводжуватися конструюванням ефективної системи політичного представництва реальних суспільних інтересів, створенням дійових механізмів контролю над виконавчою владою, підвищенням рівня відкритості парламентського процесу.

Одночасно із проголошенням незалежності й встановленням основних атрибутів державності в Україні почався процес зміни економічних структур і механізмів, пов'язаний з переходом від централізованої планової економіки до ринкового господарства.

Говорячи про соціально-економічне положення України в 1991–2002 рр., не уникнути терміна “економічна криза” як його основної характеристики. Криза ця мала два чітко виражених періоди: 1990–1994 рр. — період прогресуючого наростання темпів падіння; 1995–1999 рр. — період поступової санації [6, 13].

Парламент негативно оцінив діяльність уряду щодо керування державним сектором економіки: у 1992 р. план діяльності уряду одержав негативну оцінку парламентаріїв.

Лише у 2000 р. Україна почала виходити із кризи, поліпшилась економічна обстановка, помітним став процес економічного зростання. Вихід економіки із кризи підтверджується економічними результатами 2000 р.: збільшенням ВВП на 6 %; промислової продукції — на 12,9 %; сільськогосподарського виробництва — на 9,2 % та ін. [6, 15]. З 2001 р. пішли вгору такі показники економічного зростання, як збільшення внутрішнього ринку, внутрішніх інвестицій, розширення об'єктів експорту. Водночас у цьому році уряд недоотримав 15 % суми, запланованої на рік [1, 149]. Економічне зростання, що намітилося, не вирізнялося своєю стабільністю, у різних галузях промисловості спостерігались диспропорції на промислових об'єктах різної форми власності, відзначались нетиповістю форми господарських зв'язків, що склалися під час кризи. Отже, джерел стабільного росту, саморегулюючої економічної моделі в Україні створити не вдалося.

Унаслідок приватизації в Україні не було забезпечено широкого залучення інвестицій у виробництво. Прямі іноземні інвестиції за січень–квітень 2005 р. зменшились на 35 % порівняно з відповідним періодом 2004 р. [9, 11]. Приватизація супроводжувалася порушеннями діючої Конституції й законодавства, прав громадян України, а тому стала однією з причин різкого розшарування населення за рівнем економічних доходів. Особливістю процесу приватизації був також “формальний і безсистемний характер”, а наслідками стало те, що ця приватизація “не супроводжувалась ні посиленням мотивації до роботи виробничого персоналу, ні появою класу дійсних хазяїв, підприємців” [13, 87].

Характерною рисою української економіки також називають “панування анархо-бюрократії й домінування рентокапіталізації, що полягає в закритому корупційно-договорному зрощенні всіх трьох структур держуправління із кланами, що організаційно персоніфікують панування верхнього прошарку рентобуржуазії. Вища форма такого зрощення — у зосередженні в одній особистості й процвітаючого великого бізнесмена, і відомого на державному або регіональному рівні політика” [4, 242].

Таким чином, перехідний період від існуючого авторитарного режиму до демократичного в Ук-

раїні тривав значно більше, ніж це передбачалося спочатку.

У соціально-економічному аспекті в цей перехідний період спостерігались більш значні втрати, ніж очікувалося. Так, за роки кризи було втрачено більше половини промислового й сільськогосподарського потенціалу України. Основні структури ринкової економіки формувалися стихійно, що й зумовлювало їх специфіку за відсутності системи їх коригування й перерозподілу ресурсів і доходів. На думку вітчизняних політологів, з 1997 р. доходи держави зменшувалися як у реальному вимірі, так і відносно ВВП, причому “зниження бюджетних доходів... є позитивним явищем, тому що свідчить про зменшення ступеня втручання держави в економіку, зниження податкового тиску на економічних суб’єктів завдяки ліквідації ряду податків і зборів” [13, 145–146].

В Україні в цей час в багатьох галузях промисловості й сільського господарства став невідворотним шлях залежного економічного розвитку. Спричинили це розрив економічних зв’язків між колишніми республіками й несприятлива кон’юнктура, зумовлена енергетичною кризою, перебудова планової економіки радянського типу у напрямку ринкової економіки, деякі прорахунки в управлінні, а іноді взагалі відсутність управління цими процесами з боку відповідних інститутів. У цей час Україна практично не мала можливості брати участь ні у формуванні, ні у перерозподілі світового доходу.

У соціальній сфері в Україні характерним елементом стала майнова нерівність населення: спостерігалось стрімке зростання доходів невеликої групи підприємців на тлі зубожіння більшості українців, незважаючи на проголошену ідею розвитку ринкової економіки із соціальною орієнтацією. Рівень життя основної маси населення та їхніх доходів залишається дуже низьким: у першому півріччі 2001 р. рівень життя 40,1 млн осіб (83,2 % населення України) був нижче прожиткового мінімуму [1, 203].

Різке розмежування в економічному становищі соціальних груп призвело в Україні до розшарування соціальних інтересів, їхнього протиставлення, конфліктності розвитку суспільства, до уповільнення розвитку всього громадянського суспільства.

Створення парламентської системи багато в чому залежить від наявності власників, підприємців, зацікавлених у представниках своїх економічних інтересів. В Україні, на жаль, як і в інших пострадянських країнах, не було до цього часу

сформовано середнього класу, здатного впливати на владу.

Економічна криза супроводжувалася конфліктами між виконавчою й законодавчою гілками влади. У 1996 р. Конституцією України були закріплені основи соціально-економічної політики й система поділу влади, а період після виборів 1998 р. вітчизняні вчені вже назвали “синдромом політичної перевтоми” [11, 34]. З обмеженістю можливостей державної влади, насамперед в економічній сфері, пов’язана протидія президентської й парламентської гілок влади, коли обраний президент зіштовхується з неможливістю реалізації очікуваних повноважень і починається боротьба за розширення функцій президентської влади, створення нових владних інститутів при президенті. Економічну політику, що проводилася лідерами України в період незалежності, на думку вітчизняних учених, не можна назвати ні раціональною, ні демократичною: “наш шлях лежить від утопії до утопії — від утопії комунізму до утопії ринку” [13, 83].

В окремі періоди розвитку незалежної України політичні інститути й посадові особи, що їх очолювали, не тільки критикували, а й брали під сумнів правомірність існування своїх опонентів — інших державних структур. Непопулярність законодавчої влади в розглянутий період була зумовлена неможливістю виконання більшості економічних і соціальних законів. Негативною рисою роботи парламенту України у кризовий період стала відсутність врахування у створюваному законодавстві реалій соціально-економічної ситуації у країні. Рівень довіри населення України до свого парламенту залишався дуже низьким упродовж усього періоду української державності. В умовах погіршення економічного становища особливо яскраво виявилася відсутність механізму впливу населення на органи влади в період між виборами.

Виходячи з викладеного можна дійти висновку, що парламент України не здатний виконувати функції класичного західного парламенту: забезпечувати і підтримувати соціально-економічну ефективність політичної системи у сформованих умовах. Рівень тіньової економічної діяльності, що існує в Україні, забезпечує для олігархічних структур монопольний контроль над діяльністю політичних партій і парламентських фракцій у парламенті, внаслідок чого реалізуються відповідні інтереси. За минулий період практично був відсутній позитивний вплив на економіку з боку демократичної політичної системи. Триває

пошук економічних моделей, адаптація їх до умов України; здійснюється системна трансформація. Все більше стає очевидним, що Україні необхідна зміна національної моделі розвитку на підставі компромісу влади з населенням і за допомогою парламентських засобів, формування прозорої вертикалі й горизонталі влади в умовах розвитку системи соціального захисту.

За оцінкою вітчизняних політиків, реформування й побудова незалежної держави в Україні почалися із трансформації ринкової економіки, проте політичні проблеми, що накопичилися, нині затримують і ускладнюють економічне зростання. На перший план виходить проблема необхідності перерозподілу владних ресурсів, проблема припинення протистояння між законодавчою й виконавчою гілками влади, що є джерелом нестабільності політичної ситуації в Україні й перешкодою для економічної консолідації. Пріоритетами в цій сфері стають забезпечення реального народовладдя; підвищення конституційної відповідальності державних органів; пошук шляхів оптимізації владних відносин. У цьому контексті доцільно розглянути особливості функціонування інституту парламентаризму в політичній системі України.

Поняття “парламентаризм” тлумачиться як характеристика ролі (вагомості) парламенту в політичному механізмі; як система управління суспільством, що ґрунтується на поділі повноважень законодавчої й виконавчої гілок влади. Основні положення теорії парламентаризму припускають пріоритетну роль парламенту у структурі державного управління, характеризують його як лідера серед рівних векторів у тривекторному поділі влади.

Демократична система правління повинна виключати можливість одержання одним з політичних інститутів абсолютної переваги над іншими. Для досягнення стабільної демократії як парламент, так і президент повинні мати у своєму розпорядженні достатні важелі впливу для захисту своїх позицій, але одночасно їхні функції мають бути обмежені для запобігання монополізації політичної влади. Конституція України закріпила принцип поділу влади, необхідний механізм взаємодії відповідних гілок влади й органів місцевого самоврядування. Вищі державні органи України, які є суб'єктами системи стримувань і противаг, володіють низкою взаємостримуючих і взаємоконтролюючих повноважень. Закріпивши повноту законодавчої влади парламенту, Конституція України забезпечила також створення сильної

влади глави держави — Президента, що спричинило виникнення протиріч між ними. На початковому етапі української державності вітчизняні вчені проводили аналогію: “Адміністрація Президента... за багатьма параметрами нагадує колишній апарат ЦК КПУ: широкі права відносно втручання в роботу інших відомств і мінімальна персональна відповідальність” [12, 5]. Це сприяло створенню ситуації, за якої закони в Україні “поки що не відіграють вирішальної ролі у формуванні центральних органів виконавчої влади” [10, 175]. Основи пріоритету президентської влади в рішенні питань організації діяльності міністерств були закладені Конституцією в п. 10, ст. 116, відповідно до якої Кабінет міністрів України виконує функції, що надані Конституцією, законами України та актами Президента України (тобто президент наділений повноваженнями визначати своїми нормативними актами діяльність уряду України).

Юридично політичним центром в Україні є президент. Вплив парламенту України як загальнонаціонального представницького органу на соціально-економічні й політичні процеси все ще слабкий. З кожним роком збільшується обсяг суспільних відносин, регульованих законами, але законодавча діяльність так і залишається нестабільною.

Стан економічної сфери породжує фрагментацію державної влади, створення безлічі її центрів. Водночас для підтримки демократичних основ розвитку суспільства необхідне державне втручання, потрібні сильні й діючі інститути влади. Однією з основних характеристик сучасної політичної системи України є протистояння інститутів влади з найважливіших питань державного розвитку. Існує думка, що в Україні баланс влади неможливий або вкрай важко здійснений, оскільки в політичній культурі відсутній механізм поділу влади [3]. Консенсус як основа політичної культури формується зазвичай з історичним розвитком, а в Україні намітилася тенденція становлення авторитаризму: вибудована владна піраміда авторитарного типу з лідером та його оточенням (частково представленим у парламенті) у центрі й представниками на місцях.

Як засвідчила практика, президентська влада потребує підтримки парламентської гілки влади. Зосередження максимуму повноважень в інституті президентства тягне посилення його відповідальності, суспільного тиску й вираження незадоволення функціонуванням цієї посадової особи. На жаль, фактів успішного співробітниц-

тва президентської й парламентської гілок влади для подолання кризових ситуацій у країні було дуже мало.

Процес політичного структурування парламенту України почався в 1991 р., коли колишні радянські керівники різних рангів, які були членами тодішнього парламенту, почали шукати шляхи формування нової ідеології та можливостей об'єднання проти колишнього керівництва і посилення свого політичного впливу.

На думку деяких політологів, роботу Верховної Ради України XIV скликання можна назвати “компромісом безсилля”, тому що “жодна фракція не мала більшості, як не мали такої більшості і тодішні коаліційні фракції”. Вони не могли реалізувати свої наміри й свою політичну волю. Парламент, всупереч положенням Конституції, претендував на участь у безпосередньому керівництві соціально-економічними процесами. Потім у парламенті “згуртувалися 11 депутатських фракцій у так звану більшість”, що і ініціювало переговорний процес про зміну керівництва Верховної Ради в рамках діючого Регламенту й Конституції України; конфлікт перейшов у відкриту стадію, сторони привселюдно визначали свої позиції й наводили відповідну аргументацію. Внаслідок цього відбувся перерозподіл комітетів між фракціями [2, 43–46].

Наслідком консенсусної політичної культури в більшості стабільних західних суспільств є перевага у населення помірних політичних, партійних позицій і формування на цьому ґрунті відповідного складу парламенту. Парламент, таким чином, стає важливим чинником стабілізації суспільства.

Ситуація в Україні принципово інша — виборці здебільшого не цікавляться законодавчою роботою парламенту та її результатами, не мають активної позиції в політичній сфері. Канали зв'язку суспільної думки й законодавчої діяльності парламенту дуже слабкі; думка широких мас існує окремо, й депутати нею цікавляться лише напередодні парламентських виборів. Поляризованість політичної культури породжує розбіжності в суспільстві, невизначеність ідеологічних переконань населення. Нестабільність ситуації відбивається на парламентському представництві, особливо на його “політичному центрі”. Частим явищем у парламенті України є міжгрупові конфлікти. Парламентська діяльність відображає недосконалість партійної й політичної систем України.

Слабкість громадського суспільства породжує недоліки діяльності парламенту, що відпові-

дає його ролі у системі поділу влади, спричиняє відсутність “політичного центру” у його складі й практичну нездатність служити противагою виконавчої влади. Жодна з політичних партій блоків, представлених у парламенті України, не одержує на виборах більшості голосів виборців, у перспективі достатньої для формування уряду. Форми функціонування Верховної Ради — пленарні засідання, робота фракцій, комітетів, комісій — не орієнтовані на інтереси виборців та діють у закритому для суспільства режимі. Для системи представництва характерна відмежованість громадян від процесу прийняття політичних рішень і дистанціювання органів влади від їхніх інтересів. Виборчий процес супроводжується фактами маніпуляцій суспільною думкою. Функція реалізації загальнонаціональних інтересів не виконується Верховною Радою в обсязі, достатньому для соціального розвитку України. Внаслідок цього парламент є непопулярним органом державної влади в українському суспільстві.

Проблеми формування “політичного центру” у парламенті й відповідного коаліційного уряду існували з моменту отримання Україною незалежності. Діяльність парламенту не є діяльністю політичних партій, партійних фракцій, як у парламентах стабільних суспільств, а спрямована передусім на задоволення інтересів певних груп суспільства. У парламенті представлені, з одного боку, економічні групи, які становлять основу парламентських партій і реалізують корпоративні цілі. Уособлення політичної та економічної еліти в тих самих групах призводить до клановості політичної еліти, що супроводжується фактами корупції й тіньовою економікою. Інтереси цих груп розбігаються із загальнонаціональними інтересами, а в деяких положеннях є протилежними. З іншого боку, в парламенті представлені сили, що належать до крайніх лівих (насамперед комуністи). Реалізація їхніх інтересів за наявності в парламенті досить великих коаліцій із взаємовиключними ідеологічними позиціями блокує парламентську діяльність.

Структуризація парламенту України, формування стабільного “політичного центру” у його складі, що відповідає блокам і коаліціям, пов'язана зі зміною системи парламентських виборів. Однак очікувані процеси зміцнення й збільшення парламентських партій, створення стійких коаліцій, парламентських груп і ефективно діючих фракцій є абсолютно незадовільними.

Найвпливовішими суб'єктами парламентської діяльності є політичні, номенклатурні соціаль-

ні групи (регіональні й галузеві), на задоволенні інтересів яких зосередився процес прийняття державних рішень. Подібні групи у вітчизняній політичній теорії одержали назву “груп-шукачів ренти” у зв’язку з тим, що їхні інтереси сконцентровані на перерозподілі наявних суспільних (насамперед матеріальних) ресурсів, а мета — на одержанні приватно-групових доходів без участі у відтворюванні ресурсів [8, 14]. Інтереси цих груп є пріоритетними для українського політичного процесу, що демонструє діяльність сучасного парламенту.

Відсутність “політичного центру” в парламенті створює конфлікт інтересів, який часто дестабілізує його роботу, блокуючи прийняття найважливіших політичних рішень. “Політичним центром” у державі прагне стати президентська влада, що відображується на пріоритетності законів, пропонує президентською й виконавчою гілками влади, реалізації функцій парламенту. Фракції, на які спираються президентська й виконавча гілки влади, не мають більшості голосів у парламенті, однак показали свою здатність контролювати прийняття законів, залучаючи до цього процесу окремих представників парламентських фракцій (іноді протилежних ідеологій). Унаслідок цього система поділу влади фактично не функціонує, що знижує популярність загальнонаціонального представницького інституту влади України, впливає на стабільність всієї політичної системи. “Акумулювати, артикулювати і відбивати суспільні настрої й вимагати, щоб вони були реалізовані в державній політиці” — така діяльність Верховної Ради України “розглядається як бунт”, — вважає В. Литвин [5].

Політична стабільність західних “сосупільних демократій”, на думку А. Лейпхарта, пояснюється співробітництвом лідерів різних груп, яке сприяє подоланню фрагментарних і субкультурних протиріч, що існують на низовому рівні. Для України цей варіант виявився неможливим, тобто стабільних форм співробітництва у нас немає. Організований відповідно до західної моделі український парламент здатний реалізовувати фактично інтереси вузькокорпоративних номенклатурних груп. Суперечливість інтересів різних груп тиску, політичних фракцій у складі парламенту перешкоджає оптимізації політичного управління українським суспільством. Ці фактори для розвитку у нас парламентаризму й демократії вкрай несприятливі. Вони є найважливішою причиною подальшого відчуження інтересів мас від інститутів політичної влади в Україні. Діяльність

деяких вищих посадових осіб зустрічає опір основної маси населення, викликає недовіру до них. Змінити сформоване становище може політична реформа, необхідність проведення якої вже визнано в Україні.

З метою скорочення трансформаційного періоду в українській політиці ініційована реформа державної влади, що повинна забезпечити виконання реального народовладдя та політичну відповідальність у діяльності вищих органів політичної влади. З проведенням політичної реформи і переходом України до парламентської форми демократії пов’язують надії на підвищення ефективності політичного управління у глобальному контексті, у встановленні компромісної моделі взаємодії вищих державних органів, насамперед парламентської й президентської влади.

Передбачено введення пропорційної системи виборів до парламенту, що повинно забезпечити формування партійної структури парламенту, адекватної реальному розміщенню суспільних і політичних сил, тобто буде справедливе політичне представництво. Очікується, що введення пропорційної системи спричинить створення кількох найвпливовіших партій і сприятиме реальному поділу депутатського корпусу на два найбільш значущих у парламенті депутатські об’єднання: урядова більшість і парламентська опозиція. Введення пропорційної системи парламентських виборів може спричинити й певні труднощі в політичному представництві, наприклад, обмеження зв’язку депутатів парламенту з виборцями. Крім того, немає достатніх підстав вважати, що прийняття пропорційної виборчої системи в короткий термін в умовах поляризації парламентських партійних сил вирішить основні проблеми функціонування парламенту України, забезпечить виконання парламентської функції представництва суспільних інтересів. Змінити потрібно всю систему відносин між вищими органами влади й населенням в Україні.

Реформаторами передбачено, що у разі не входження народного депутата до фракції його повноваження припиняються достроково на підставі закону і за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії з моменту прийняття такого рішення [7]. В Україні, таким чином, на законодавчому рівні визнана необхідність конституційно-правової регламентації залежності депутатів, вибраних за пропорційною виборчою системою, від політичних партій і партійної дисципліни. Таке конституційне вторгнення у сферу

відносин “депутат — політична партія”, як передбачається, має стабілізувати ситуацію із частими “фракційними міграціями” парламентаріїв, зробити парламентську діяльність більш організованою.

Юридичне закріплення партійного імперативного мандата може сприяти здійсненню артикуляції й агрегації політичних і соціально-економічних суспільних інтересів; системі представництва інтересів населення політичними партіями. Однак у сучасній політології існує думка, що конституційні положення, що закріплюють “імперативний партійний” характер депутатського мандата, надають керівним партійним органам необмежене право позбавитися небажаних депутатів, зміцнює на законодавчому рівні авторитарні порядки в діяльності партійних фракцій. Якщо введення подібної норми виправдано з погляду зміцнення партійної системи, то виходячи із загальних демократичних принципів організації парламентської діяльності, у тому числі в європейських державах, воно не є цілком виправданим. Крім цього, для України характерне створення політичних партій з невизначеною ідеологічною орієнтацією, суперечливими програмами й цілями, тобто створення партії безпосередньо перед парламентськими виборами з ініціативи фінансово-промислових груп.

Таким чином, парламент України, сформований як політичний інститут західного типу, своїх функцій, що відповідають такій моделі на Заході, не виконує. Передусім не консолідована функція представництва інтересів. Відсутність реалізації інтересів широких прошарків населення, які недостатньою мірою представлені політичними партіями в парламенті України, не забезпечує достатнього рівня легітимності всієї владної системи. Відсутні або ослаблені демократичні канали зв'язку як між парламентськими групами, так і між парламентом і суспільством.

Реалізація положень конституційної реформи повинна надати можливість сформованому за партійними списками парламенту, як більше чутливому до соціальних вимог політичному інституту, проводити економічну політику, забезпечуючи водночас стабільність функціонування політичної системи. Конституційна реформа припускає поступове введення в Україні наступного варіанта представницької демократії (який існує в більшості країн Західної Європи): парламентська форма правління з виборчою системою пропорційного представництва. Цю модель описує

американський політолог М. Уоллерстайн: “Число партій у цих країнах різне, іноді їх багато, але скрізь у владі перебувають коаліційні уряди. Єдиний виняток становлять однопартійні кабінети меншостей. Втім, такі уряди цілком припустимі, оскільки вони фактично користуються підтримкою коаліцій більшості, учасники якої воліють не входити у верхній ешелон управління офіційно” [14, 162]. Уоллерстайн характеризує подібну систему як “дієздатну” на тривалий період, а це, у свою чергу, забезпечує стабільність представницької демократії, а значить відповідає завданням політичного реформування України.

Література

1. **Абетка** української політики: Довід. — Вип. 5 / Авт.-упоряд.: М. Томенко (кер. кол.), Л. Бадешко, В. Гребельник та ін. — К.: Смолоскип, 2002. — 368 с.
2. **Андресюк Б. А.** На пути к гражданскому обществу: европейский контекст общественно-политического развития Украины. — К.: ЗАО Політична думка, 2000. — 148 с.
3. **Антоненко Л.** “Мягкая составляющая” в мировой экономике // Мировая экономика и международные отношения. — 1997. — № 1. — С. 77–81.
4. **Батурин В. А.** От развала СССР — к ренкапитализации: почему все рухнуло и что построено. — Луганск: Б. и., 2001. — 307 с.
5. **Виступ** Голови ВР В. Литвина на закритті сьомої сесії ВРУ четвертого скликання 8 червня 2005 року // Голос України. — 2005. — № 124 (3624). — 9 лип. — С. 3.
6. **Гальчинський А. С.** Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. — К.: Українські пропілеї, 2001. — 320 с.
7. **Закон** України “Про внесення змін до Конституції України” № 2222-IV від 8 грудня 2004 р. // Голос України. — 2004. — № 233 (3483). — 8 груд.
8. **Лісничук О. В.** Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України, Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень. — К, 2000. — 21 с.
9. **Найти** новые пути для общего развития: Выступление Председателя Верховной Рады Украины В. М. Литвина на Петербургском международном экономическом форуме // Голос Украины. — 2005. — № 113 (3613). — 22 июня. — С. 3.
10. **Парламентська** реформа: теорія та практика: 36. наук. пр. — Вип. 6. — К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001. — 291 с.
11. **Рудич Ф. М.** Много ли власти нужно власти? (Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы) / Ин-т полит. и этнонациональных исследований НАН Украины; Киев. ин-т туризма, экономики и пра-

ва. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Довіра, 1999. — 199 с.

12. **Томенко М.** Яку Україну будує команда Президента Леоніда Кучми?! // Експертна оцінка. — К.: Фонд “Українська перспектива”, 1996. — 11 с.

13. **Трипольський В. О.** Демократія і влада. — К.: Парламент. вид-во, 1999. — 174 с.

14. **Уоллестайн М.** Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Полис. — 1992. — № 5. — С. 156–162.

15. **Хантингтон С.** Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева. — М: ООО “Издательство АСТ”, 2003. — 603 с.

The article is devoted to the investigation of parliamentary institute essence as a subject of democratic political system. It is proved, that the break between interests of parliamentarians and interests of broad masses in a political system of Ukraine is characteristic, that evidences to omission of Verhovna Rada of Ukraine as institutional functions (articulation, aggregation and integration of social interests), and special function of public interests coordination. It is established, that for maintaining democratic character of political system, the country needs the improvement of parliamentary representation and further democratic socialization of population, which process should speed up by the way of political reform, conducted in Ukraine.

Надійшла 3 березня 2006 р.

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 1(13)

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 1(13)

Редактор *З. П. Чиркова*

Коректор *А. А. Карпова*

Комп'ютерне верстання *С. В. Бичков, Т. Г. Замура*

Оформлення обкладинки *О. О. Масловська*

Підп. до друку 31.03.06. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Друк ротативний трафаретний.

Ум. друк. арк. 20,5. Обл.-вид. арк. 19,71. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи № 8 від 23.02.2000

Вимоги до авторів щодо подання статей продовжуваного видання “Наукові праці МАУП”

Стаття повинна розкривати зміст однієї з рубрик:

1. Економічні науки і менеджмент.
2. Політичні науки.
3. Психологічні науки.
4. Юридичні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті — 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме українською або англійською мовою.

УДК слід друкувати ліворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали — прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали — повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали — назву статті великими літерами.

Перед текстом статті необхідно розмістити анотацію обсягом щонайбільше 6 рядків мовою тексту статті шрифтом Times New Roman 12 pt.

Текст статті необхідно друкувати на папері стандартного формату (A4) через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту — 170×252 мм (60–62 знаки у рядку, 29 рядків на сторінці). Поля: верхнє — 25 мм, нижнє — 20 мм, праве — 10 мм, ліве — 30 мм.

Після тексту статті необхідно розмістити резюме. Якщо статтю написано російською мовою, резюме слід подавати українською. Якщо статтю написано українською мовою, резюме слід подавати англійською.

Список використаної літератури необхідно розмістити наприкінці тексту.

Автор повинен підписати статтю на останній сторінці.

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов’язкові.

Разом із друкованою статтею автор має подати її електронний варіант на дискеті 3,5 дюйма. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word 97. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати на дискеті окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначати номер ілюстрації у статті, наприклад pict 10.tif.

На поданій дискеті мають бути лише файли, що належать до змісту статті. На етикетці дискети необхідно зазначити прізвище(а) та ініціали автора(ів).

Текст статті та дискета авторів(ам) не повертаються.

До матеріалу автор обов’язково повинен додати домашній та службовий номери телефонів.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. *Васильев М. А.* Уравнения движения калибровочных полей высших спинов как свободная дифференциальная алгебра // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5 (11). — С. 286–301.
2. *Камзин А. С., Русаков В. Л.* Пропорциональный счетчик для мессбауэровских исследований поверхностных слоев при температурах от 100 до 700 К // Приборы и техника эксперимента. — 1988. — № 5. — С. 56–58.
3. *Пугачев В. С., Сеницин И. Н., Шин В. И. и др.* Проблемы анализа и условно оптимальной фильтрации в реальном масштабе времени процессов в нелинейных стохастических системах // Автоматика и телемеханика. — 1987. — № 12. — С. 3–24.
4. *Взаимодействие ядер азота и углерода* / К. П. Артемьев, А. Л. Ветошкин, М. С. Голловков и др. // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5(11). — С. 1208–1246.
5. *Вильдермут К., Тан Я.* Единая теория ядра / Пер. с англ. Ю. Ф. Смирнова. — М.: Наука, 1980. — 602 с.
6. *Тедеоко К.* Урановые месторождения Италии // Геология, геохимия, минералогия и методы оценки месторождений урана / Пер. с англ.; Под ред. Б. И. Вивона. — М., 1988. — С. 304–318.
7. *Грушин В. Ф.* Фоторождение пионов на протоне при малых энергиях: полный опыт и мультипольный анализ // Фоторождение пионов на нуклонах и ядрах. — М., 1988. — (Труды ФИАН; Т. 186).
8. *Программа экспериментальных исследований на мезонной фабрике ИЯИ АН СССР:* Тр. V Всесоюз. сем., 23 – 27 апр. 1983 г., Звенигород. — М., 1984. — 372 с.
9. *Крупчицкий П. А.* Нарушение пространственной четности в ядерных реакциях с поляризованными нейтронами // Нейтронная физика: Материалы I Междунар. конф. (Киев, 14–18 сент. 1987 г.). — М., 1988. — Т. 1. — С. 81–94.
10. *Соботович Э. В., Ольховик Ю. А., Соколюк Г. А., Коромысло Т. И.* Сравнительная характеристика миграционной способности радионуклидов в донных отложениях водоемов // Докл. АН УССР. Сер. А. — 1990. — № 8. — С. 25–34.
11. *Оганезов Г. А.* Дифрактометрический комплекс с источником холодных нейтронов: Автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук / ОИЯИ. — Дубна, 1988. — 18 с.
12. *Ломидзе В. Л., Франк Э.* О накоплении трансактинидов в реакторе ИБР-2. — Дубна, 1988. — 10 с. — (Препр. / ОИЯИ; 18-88-759).
13. *Ковалев Н. И.* Экологические катастрофы. — К., 1998. — 20 с. — (Препр. / НАН Украины. Ин-т ядерных исслед.; КИЯИ-98-5).
14. *Кир'янчук В. М., Рудчик А. Т., Будзановські А. та ін.* Механізми реакції ${}^9\text{Be}({}^{11}\text{B}, {}^{12}\text{B}){}^8\text{Be}$ / Зб. наук. праць Ін-ту ядерних досл. — 2004. — № 1(12). — С. 16–22.
15. *Salcamoto H., Kishimoto T.* Microscopic Analysis of Nuclear Collective Motions in Terms of the Boson Expansion Theory (I). Fommiation // Nuclear Physics. — 1988. — Vol. A486, № 1. — P. 1–42.
16. *Hodges D. A., Jackson H. G.* Analysis and Design of Digital Integrated Circuits. — N.-Y., 1985. — 454 p.